

Paul Mitt

Karksi

Kõrgem Rahvakool

1919. - 1920.

Mälestused.

In

A 4261

ENSV Vabariik
Õpetajate Teadusinstituut

V.-Otepää, 1967.a.

Sisukord.

I	Karksi 1919. a.	4. lehek.	
	Sissejuhatuseks.	5.	"
II	Koolitööst Karksi koolis.	7.	"
	1. Karksi-Nuia koolid enne 1919. a.	8.	"
	2. Õpetajate valimine.	11.	"
	3. Koolitöö organiseerimine.	14.	"
	4. Programmidest.	17.	"
	5. Õppetöö.		
	a. Ainesüsteem.	19.	"
	b. Distsipliinist.	22.	"
	c. Töötamine hinneteta. ...	20.	"
	d. Õppeedukus.	24.	"
	e. Stimulaatorid.	26.	"
	f. Klassiväline lugemine. ...	27.	"
	6. Õppevahenditest.	29.	"
	7. Koolikohustuse täitmine.	31.	"
	8. Klassivälisest tegevusest.	33.	"
	9. Ülekihelkondlik lastepidu.	37.	"
	10. Ekskursioonid.	31.	"
III	Koolijuhtimine.	42	
	1. Koolijuhataja.	43.	"
	2. Koolide juhtimine.	45.	"
	3. Kongressid.	47.	"
	4. Koolide inspekteerimine.	49.	"
IV	Majanduslikke küsimusi.	50.	"
	1. Majanduslikke küsimusi.	51.	"
	2. Kooliõpetaja palk.	55.	"
	3. Uue koolimaja ehitamine.	59.	"
V	Seltskonnategevus.	62.	"

VI	Lisad.	66.	"
	1. Saebelmannide maja. ..	67.	"
	2. Margus Lukas.	72.	"
	3. Hendrik Anso.	75.	"
	4. Evald Andersoni mälestused	77.	"
	5. Üks kummaline poliitõppuse		
	tund.	84.	"
VII	Lõpetuseks.	85.	"
	Kasutatud allikad.	86.	"

Karlsoni

1919. a.

Karkesi

1919. a.

Linnaveski järv, lossimäel kirik.
1918. a.

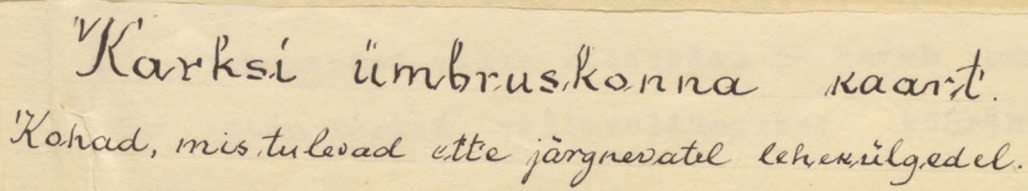
4,

1918. a.

Karksi mägedel.

Karksis ei ole ühtegi mäge. Ühtegi tasane maa. Aga kõik seda tasandikku paikneb meie kodumaa uhkem ja sügavam ürgorg, mis tekkinud juba lõpul juuliuugustikude sulamise puhul. Pildil näete oru kaldal paiknevad ordulossivaremeid ja kõrgundikku. Juba ammu kirjutas „Maimu“ A. Kitzberg: „Tule, oh rändaja, Karksi mägedele, tema orgudesse, tema metsadesse. Kui sa mõelnõlvakul seisad ja alla vaatad, kus sinu jalgade ees Linnaveski järvekene kõrgete kõrkjate vahel nagu uinub, kus valged vesiroosid unistades pead kõigutavad, – siis asub rahu su hingesse.“¹⁾ Teispool orgu asub Huia alevik. Aga pole teed, mis varemete juurest alevikku (kiholk. koolimaja juurde) viiks. Ainult jalgrada ükiliist oru perve mõnda alla ja teispool veel ükiliisem üles. Maantee liheb rohkem kui 2-verstalise ringiga Huia alevi keskele ja sealt tagasi koolimaja juurde.

¹⁾ Maimu. Ajalooline jutustus. A. Kitzberg.

Karksi ümbruskonna kaart.
Kohad, mis tulevad ette järgnevatel lehekülgedel.

Sissejuhatuseks.

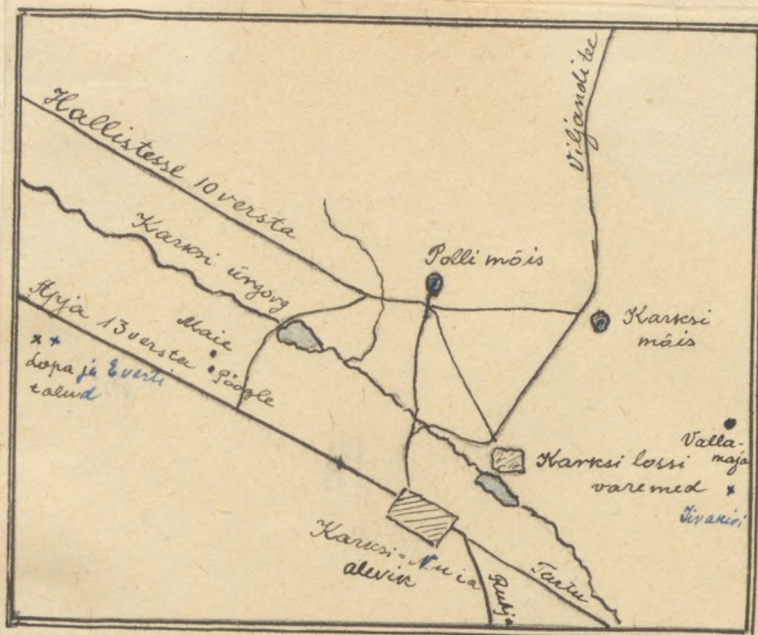
Karksi 1919. aastal.

Karksi kääruiline ürgorg oma kõrgete kallastega tul-
letab elavalt meelde pildiraamatust nähtud kaugete
maade vaateid.

Ürgoru põhjas paikneb paisjärv - Linnaveski järv.
Oru Viljandipoolisel kaldal püsivad aastasadasi Karksi
ordulossi varemed. Sealt sama kallast mööda - Polli
mõis (nüüd Polli k^ets^ebaas). Ligikaudu ühe versta kau-
gusel varemetest asub Karksi mõis (nüüd Karksi kol-
hoosi keskus). Ja 3 -4 versta eemal asub Karksi val-
lamaja. Viimase lähedal on Pilgu talu. Selle koplis
lepistikus lebab hiiglasuur rändrahn "Iivakivi".
Kaardil on need kohad kõik hästi näha.

Oru vastaskaldal on Nuia alevik. Teda kutsuti
naljapäras^t ka Nuia linnaks. Miks on temale nii eba-
kohane nimi omistatud? - Nuia, malga, vembla,
nööpaku, - eestlasel on palju sõnu, millega tähen-
dab ühte ja sama ebameeldivat, kuid vahel väga va-
jalikku asja. Kui vööras ^{tuleb} ~~tundub~~ siia, siis talle
on see nimi väga ebameeldiv. Kuid põliselanik, kes
päevast päeva, sündimisest kuni surmani Nuias elab,
ei taju malga, ega vembla lähedust, vaid ainult oma
armsa aleviku olemasolu.

Nuial ei ole isegi alevi õigusi, ega alevivalitsust.
Ta kuulub Karksi valla koosseisu ja annab oma elanike
arvu tõttu Karksi vallavolikogusse töörahva saa-
dikute enamuse.

Jaan. 1

Karksi ümbrus.

Karksi ürgorg.

Karksi lähem ümbrus. Skeemilt on näha, et varemete juurest koolimaja juurde ei ole teed.

6

Alles mitu aastat hiljem korrigeeriti maakondade piire ja siis aeti Halliste ja Karksi kihelkonnad Pärnu maakona alt ära Viljandi maa alla ja Nuia sai endale aleviõigused ja alevivalitsuse. Nüüd kuulub ta Viljandi rajooni koosseisu.

Nuia "linnas" oli 1919. a. suvel 3 kolimaja, 2 seltsimaja, oli veel apteek, kus üks kord nädalas Halliste jaoskonna arst haigeid vastu võttis. Oli postkontor, mis vahetas 3 korda nädalas posti Viljandiga. Postkontoris oli ainuke telefon Karksi kohta. Töökodadest väärrib nimetamist Eidaste nahaparkimise töötuba. See oli rahvale tookord väga tarvilik, sest nahka müügil ei olnud. Töötas kümnekond käsitöölist, 7 kauplust. Nene hulgas Karksi Majanduse Ühisuse kauplus, kus müüdi (peale toiteainete) nõopnõelast kuni põllutöömasina^{eni} igaat kaupa, mida ainult müügil oli. Pagari ukseid seisisid suletuna, sest jahu ja suhkrut ei olnud.

Nuiast 10 versta raudtee poole paiknes Halliste raudteejaam, aleik ja kirik (mille kirikuõpetaja^{ise} 1960. aastal maha põletas).

Hallistest läks läbi kitsarööpmeline raudtee, mille ehitas Venemaa I Juurdeveo a./s. 1895. aastal.

Tallinn - Mõisaküla raudteel oli hulk raudteejaamu, mida kasutas Halliste ja Karksi rahvas: Halliste, Oisu, Abja, Laatre, Mõisaküla.

Nuiast sai Abja 13 versta. Abjast 2 versta eemal asus toorlina vabrik, ainukene selline Eestis.

Abjast edasi 7 - 8 versta Vana - Kariste suunas töötas Liplapi kodumajanduse kool. Praegu ei ole seal enam ühtegi eluhoonet.

Tundmatu foto

1915.

Nuia "linna" ainuke uulits 1919. a.

Põlispuid. Naib nagu oleks mõni aedlinn.

Koolitööst.

Karksi-Nuia koolid 1919. aastal.

Kuni 1919. aastani töötas Nuia alevikus 3 kooli.

Vallakool - (ka lüüdo-kooliks kutsutud) asus aleviku serval Tartu maantee ääres. Ta oli üks suuremaid vallakooli, neljaklassilise kursusega, kahes komplektis.

Kihelkonnakool - oru kaldal. Ta oli kuueaastase kursusega, ilma algklassideta. Ka kahe komplektiline.

Vene kool - alevi Abjapoolses otsas. Umbes sama, nagu kihelkonna kooligi, ainult alluvusega Vene-Õigeusu Kikikule.

Igas koolis töötas 2 õppejõudu.

Õppekeel kuni 1917. aastani vene keel. 1906. aastal lubati küll kahel esimesel õppeaastal kasutada õppekeelena ~~venakeelt~~ rahvuskeelt, kui on ühest rahvusest õpilased. Aga 1913. aastal see tühistati ja sest saadik hakati ka rehkendustja iga õppeainet esimesest päevast alates vene keeli õpetama. Ainult eesti keele tunnid jäid tunniplaani, samuti emakeelne usuõpetus.

Kuni 1917. aastani olid Eesti gubermangude (Eesti, Liivi ja Kura) koolid kiriku mõjusfääris. Kuna mujal Vene impeeriumis olid ainult kiriku poolt organiseeritud koolid sellised, aga n.n. zemstvo ja ministeeriumi koolid, samuti kõik teised elementaarkoolid allusid vahetult rahvakoolide inspektorile, selle kaudu haridusministeeriumile.

7. - 9. aprillil 1917. aastal toimus Tartus Eesti-maa rahvahariduse Kongress (I õpetajate kongress), millest isiklikult osa võtsin ja mille otsuseid hästi mäletan.

Kongressi delegaadid nõudsid muu hulgas emakeelset kooli. Kongressist osavõtja Riia õppekonna kuratori k.t.

Graber oli sunnitud lubama, et koolides võib õpetada eesti keeli. Kuid see ei olnud veel seadus. Emakeelsele õppekeelele üleminek nii süjuv ei olnudki. Ka Ajutine Valitsus hakkas tagasi kiskuma. Ja kohtadel oli mõnigi asi hoopis viltu.) Sama kongressi otsuste põhjal kool muutus ilmalikuks, Pastorite võim likvideeriti jäädavalt. Oli mitu vahepealset valitsust ja 1919. a. kehtestatud tunnitabelis puudus usuõpetus üldse.

Ja kõige suurem saavutus - kehtestati ühtluskooli esialgsed põhijooned. Kuid koolitüüpide kohta kahe aasta jooksul veel selgusele ei jõutud.

Otsustati selles osas ~~hõlpsalt~~ jääda vana sisjuurdunud süsteemi juurde. Nii kujunesidki algkool, kõrgem rahvakool ja gümnaasium. Need osalt katsid üks teist, osalt eksisteerisid üks teise jätkuna. Üleminek igal ajal igasse klassi pidi toimuma eksamiga, kuid eksamineerida võidi ainult programmi ulatuses.

Kõike seda arvesse võttes/otsustas Pärnumaa Koolivalitsus (Haridusosakond) kolme eelpool nimetatud Karksi-Nuia kooli baasil organiseerida keskastme kool, mis sarnaneks endisele linnakoolile (ka progümnaasiumile), aga kus oleksid ka algklassid esimesest klassist alates. Nii tekkiski 7-meklassiline

K a r k s i K õ r g e m R a h v a k o o l .

Maavalitsuse poolt moodustati kooli tegelikuks ülalpidajaks kuratoorium või hoolekogu. Viimase kompetentsi käisid kõik kooli majandusküsimused (ka palga toomine Maakonnaavalitsuse kassast.), siis kooliõpetajate valimine, ja mõned teised funktsioonid (näit. õpilaste vanemate karistamine rahatrahviga koolikohustuse mittetäitmise pärast).

3

FK 324 - 1
 Priimägi foto.
 1920.

Grupp õpilasi.

Õpetajad III reas: J. Sults. M. Loit. M. Lukas. P. Mitt
 M. Täks. G. Rosenberg.

Raha kuludeks sai hoolekogu Maakonna Valitsuselt. Eelarvet esialgu ei olnud. Anti nii, kuidas oli hädapärast vaja.

Vastmoodustatud hoolekogu esimene akt oli ülevõtta ilma maksuta senistelt koolide peremeestelt (Karksi vallavalitsuselt, luteri ja õigeusu kirikutelt) kolm koolimaja ühes päraldistega ja kooli varaga ning koolimajade juurde kuuluvate maakruntidega. Kõik senised koolide peremehed olid sellega nõus ja nõnda saidki uuele asutusele hooned ning inventar-

4

FK 324-2

Kool oru kaldal.

H. Hellermäe foto
1967.a.

Kihelkonnakooli hoone. See oli otse imetaolise ruumide jaotusega. Koolihärra korteriks olid planeeritud 3 ruumikat tuba, veranda ja läbikäidav köök. Minule jäi see otse käsitamatuks, kuidas M. Luukas suutis taluda õpilaste läbikäimist omast köögist kogu 50-aasta kestel ja ei nõudnud väikest ümberehitamist, mis võinuks lahendada ruumide probleemid täiesti otstarbekohaselt.

H. Hellermäa foto 1967.
FK324-3

Karksi vallakooli hoone.

Ta on tuntud Aado-kooli nime all tänapäevalgi. Alumine korrus ehitatud telliskivist, mansard-korrus puitehitus. Teiste külakoolidega võrreldes, oli see maja üks paremaid. 1919. a. paiknes siin 2 klassi, 2 magamisruumi, 2 õpetaja korterid ja veel kõrvalruumid.

Praegu kasutab seda maja Nuia keskkool.

Õpetajate valimisest.

Üks suuremaid võite, mida uus kord tõi kooliellu, oli õigus kooliüla~~le~~/pidajal valida kooliõpetajaid. See oli otstarbekohane siis küll, kui tööpakkumine oli tasakaalus töö nõudmisega. Pärastistel aastatel, kui tekkis suur üleproduktatsioon õpetajatest, siis muutusid valimised ebaratsionaalseteks ja olid sageli seotud korruptsiooniga. 1919. a. oli kandidaate üsna vähe ja selle tõttu valimised täitsid täiesti oma otstarbe.

Nii siis Karksi Kõrgema Rahvakooli hoolekogu kuulutas välja ajalehtedes koolijuhataja ja viie koolmeistri valimised. Rohkem kuue komplekti jaoks õppejõude tarvis ei olnud, sest nädalatundide arv oli ^{õpetajal} kuni 30.

Koolijuhataja pidi tulema väljaspoolt ja mitte endisest Nüia koolide õpetajate hulgast. See oluks liig suur ühe kildkonna eelistamine teiste ees. (Iga kooli ümber oli koondunud oma klikk.)

Koolijuhataja pidi olema meesõpetaja, sest tol ajal naisõpetajad olid suures vähemuses, vaevalt $\frac{1}{4}$ kogu õpetajaskonnast, ja needki eriliselt silma ei paistnud.

Kolmas nõue - koolijuhataja pidi olema vähemalt instituu^di haridusega. Kõrgem Rahvakool oli kavatsatud midagi endise linnakooli väärilist.

Kandidaate juhataja kohale oli ainult 2. Esimene oli tuntud Võrumaa koolimees, Feodosija instituudⁱ haridusega - Josep Sultson. Teine oli kõigile tundmatu, Tartu Pedagoogiliste kursuste lõpetaja. Ja see olin mina. Sultsoni isiklikult valimistel ei olnud. Et ma teda hästi tundsin, siis tutvustasin hoolekogule seda isikut, kui hea

Kooliõpetajad: 1. M. Taks, 2. J. Šulbs. 3. M. Lukas
4. J. Rosenberg 5. P. Mitt. 6. M. Loit.

6

FK 324-4

Karksi Kõrgema rahvakooli esimesed õpetajad.

1. M. Taks. 2. J. Šulbs. 3. M. Lukas.

4. R. Rosenberg (II). 5. P. Mitt. 6. M. Loit.

haridusega ja 9-aastase pedagoogilise staažiga koolimeest. Peale selle aktiivset seltskonnategelast.

Niisugune teguviis, kui valimistel üks kohasoovija ise loomustab oma võistlejat endast paremaks, viis valijad-mehed isevärki olukorda: nad ei pidanud sellist asja loomulikuks. - Hoolekogu tegi salomoniliku otsuse: valida koolijuhatajaks küll J. Sultson, aga et teda kohal ei ole, siis võib juhtuda, et ta keeldub. Sel juhul paluda mind, et ma uuesti kandideeriksi jned. Sultson tõesti Karksisse ei tulnud - ta valiti Räpina Realgümnaasiumi direktoriks. Selle tõttu koolijuhatajaks sain mina.

Kihelkonnakooli õpetajatest valiti mõlemad tagasi: Margus Lukas ja Georg Rosenberg, (Vaata nende kohta lhk.

112
.....

End. vene kooli õpetajatest valiti Marga Loit. Tema oli Tartu Besti-Tütarlaste Keskkooli lõpetaja. Teist „koolihärrat“ tagasi ei valitud. See lahkus Nuiast suure pahandusega ja protsessimisega.

Aado-kooli rahvast valiti Mari Täks (pärastine Tõrvand). Senine koolijuhataja Järv (täpselt ta nime ei mäleta) jäeti tööta. Viimane oli erakinimene, üksik, kehvasti riides, tegeles peale koolitöö külärstina ja elas alalises puuduses. Mujale kuhugi ka teda ei valitud. Muule tööle ta ei kõlvanud üldse. Pensioni või toetusraha ei saanud... Nii ei olnud sel elatanud koolmeistril mitte kuhugi minna, ega mitte midagi peale hakata. Alles hilja sügisel kolis ta koolimajast välja. Kuidas tema käsi edaspidi käis, sellest ei olnud keegi huvitatud.

Viiendaks õpetajaks valiti Šults. Temast loodeti, et saab vana Järve asemele tubli koolmeister ja rahvavalgustaja.

Kuid ta ei õigustanud neid lootuseid. Aga oma tööd klas-
sis kuidagi viisi ikkagi tegi. Ja mis seal siis ikka -
on hullemaidki nähtud.

Nii kujunes õppejõudude koosseis küllaltki tugevaks :
Kõik staažiga, kõik kutsega, kõik võimetega, teotah-
telised. Kõigil püüd üksteisega hästi läbi saada.

Ja nii algas koolitöö täie hooga peale.

Koolitöö organiseerimine.

Õpilasi kogunes esimeseks septembriks kokku üle 160. Kuid sõjaolude tõttu ei saanud õppetööga alata enne kui I. oktoobril. Koolitulejatest 90% soovisid õomaja. Neil olid kaasas kastid ning magamistarbed: küljealuse kott õlgi pungil täis, padi, I lina (kahe lina vahel magasid mõned üksikud tüdrukud), tekk. Ka soe palitu või kasukas oli igal ühel nii külmise kui ka magamise jaoks. Voodeid leidis igas koolimajas mõned. Kes hiljem oma kraamikoormaga kohale jõudsid, nendele sänge ei jätkund, ja nad pidid kodust veel ka selle atribuudi koolimajja tooma.

Väga oluline asi oli kast, mis lukustati ja kus hoi- di raamatuid, toitaineid, kirjatarbeid, maiustusi ja igasu- guseid saladusi, kui neid leidis. Kastis sisu õpetajad kunagi ei kontrollinud. Mõni õomajale jääja tõi kaasa ka väikese panni. Sellega oli hea kartuleid või putru soojendada ja talvel mäest alla lasta - istu vaid panni peale ja võta panni händ jalgade vahelt läbi ning sõida toredasti mäest alla. Talvepoole toodi veel kelke koolimaja juurde. Suuski kellel- gi ei olnud.

Õpilased jaotasime ära nõnda: I ja II klass vallakooli majja õpetajaks ning õomajale, III ja IV klass oru kaldale. Seal oli õomajaks ruume rohkem ja siina tulid ka õed-vennad teistest klassidest. V ja VI klass asus vene kooli majja. Seal oli suhteliselt kõige parem toidu soojendamise olukord. Selle kooli õuel asus hoovimajas 'stoorože' korter ja suur köök-söögituba lastele.

Sinna jäid õomajale kõige vanemad ja kõige kaugemased õpilased. Neile, kes soovisid, keetis „stoorõž“ (kooliteenija) paar korda nädalas kartuleid, kõigile tegi vaarikavarre teevee õhtuks. Kellel oli suhkrut või sahariini, need jõid teed. Mõned harjusid sukruta teevett piimaga jooma.

Seal köögis oli suur probleem: pliidiaugul järjekorra saamine oma pannidega. See kujunes nõnda: pärast viimast tundi, kes oli kõige agressiivsem, see tormas esimesena oma panniga pliidiaugule ja sellel oli küpsetamise eesõigus. Temal oli õigus lubada enese järel järjekord sellele, kes oli tema sõbramees ja nii edasi. Nii seadusid, ki pudru praadijad ritta. Mõned uhinesid kambaks ja said kellegi eesotsasseisjaga kaubale, et 4/- 5^{kui}-korraga toitu sojendada. Paljud ei saanud mitte kunagi järjekorda, sest nad olid liig passiivsed selle kandi pealt.

Oru kaldal oli ruumide jaotus väga ebaotstarbekohane. Õpilased käisid läbi koolijuhataja köögi klassidesse.

+ + +

Töö algas 1. oktoobril piduliku aktusega "Iivakivi" seltsimajas. Sinna kogusime kõik klassid kokku. Kooli avamise kõne pidas M. Luukas. Minul on tänaseni meeles tema sõnavõtu peamotiivid. Muuseas olgu tähendatud et ka edaspidises töös mina püüdsin asja alati nii korraldada, et koolialguse ja koolilõpetajate aktuste kõned ei pidanud kunagi koolijuhataja, vaid ikka mõni õpetaja, nii kuidas kokkuleppele saime. Sel moodusel oli palju häid külgi võrreldes tavalise kombega, kus direktor räägib igakord ühte ja sama juttu ja sama paatosega. Ning juba järgmisel nädalal pole mitte kellelgi enam meeles, mis/ta rääkis.

Nii algasid tunnid kõigis majades ühel ja samal kellaajal. Tund kestis 50 minutit ja vahetund 10 min. Sellega oli kaunis ruttamist, et õigel ajal jõuda, näit., Aado-koolimajast vene kooli.

Meie olime tunnid jaotanud kuigi viisi poolest saadik oma arvamise järgi, osalt võtsime arvesse endise linnakooli tundide plaani. Hariduse ministeeriumi poolt oli ka kull välja antud ajutine tunnikava (nii nim. tookord õppeplaani), aga sõjaolude tõttu too korraldus vist kõikjale ei jõudnud. Pärast koolitöö algust tuli järgmine tunni^{kava:}~~plaan~~

Klassid		I	II	III	IV	V	VI	VII
Kodulugu		4	4	4	-	-	-	-
Eesti keel		6	6	6	5	4	4	4
Laulmine		2	2	2	2	2	2	2
Võimlemine		2	2	2	2	2	2	2
Käsitöö		2	2	2	2	2	2	2
Joonistamine	..	2	3	2	2	2	2	3
Matemaatika	..	4	6	6	5	6	6	6
Loodustead.	..	-	-	-	2	2	6	6
Maatead.		-	-	-	2	2	2	2
Ajalugu		-	-	-	2	2	2	2
Ühiskonnat.	..	-	-	-	-	-	-	2
Vene keel	..	-	-	-	4	4	4	4

Nagu siit näha, kool pidi kujunema ühtluskool, kolmeastmeline: I aste - neljaklassiline algkool, sunduslik.

II aste - seitsmeklassiline kõrgem rahvakool.

III aste - II aastaline keskkool.

Üleminek ühest koolist teise eksamiga, ülikooli ilma eksamita. Klasside ja kooli lõpetamine ilma eksamiteta. (pärast seda muudeti keskkooli/osas - tulid lõpueksamid). Alates V klassist iga klassi lõpetamisel kehtestati kordamise nädalad.

Tundide norm õpetajale 26 - 30. Selle eest sai seaduses ettenähtud palga. Minul kui koolijuhatajal oli õigus anda 12 tundi vähem kui õpetajatel, Kuid ma andsin ainult 2 tundi vähem.

Programmidest.

Programme ei olnud ja nende järgi ka erilist puudust meie ei tundnud. Töö aluseks võtsime õpikud. Koduloo alalt õpikut ei olnud - oli ainult S. Süti konspekt. Ma sain enesele soomekeelsed käsiraamatud (Havaintoopetus). Selle aine õpetamisega oli mõnes koolis küllaltki arusaamatusi.

Rehkendusraamatuid oli igasuguseid (vene keelsed). Siin tuli valida ise. Õppeaasta keskel ilmus ka juhend. Selle järgi V klassis tuli võtta lihtmurrud ja geometria algkursus. VI kl. kümnendmurrud, algebra eelkursus ja planimeetria. VII kl. aritmeetika kursuse süvendamine, võrrandid, logaritmid ja stereomeetria. Igale õpetajale jäi südametunnistuse asjaks, kui sügavalt ta miskisugust lõtku käsitab. Meil Rosenberg orienteeris mitte keskmiste, vaid tugevamate õpilaste järgi. Mõnede andekate õpilastega töötas ta veel eraldi. Nõrkade peale ta kuigi palju energiat ei kulutanud.

Et usuõpetust tunnikabelis ei olnud, see tõttu puudus ka selle programm. Järgmistel aastatel seda küsimust lahendati väga mitmet moodi, oli isegi rahvahäletusel. Kuid kool muutus täiesti ilmalikuks. Pastoritel keelati isegi koolikülastamine, revideerimisest rääkimata.

Paljude ainete kohta õpikud puudusid. Need ilmusid alles järkjärgult. Ja nende distsipliinide käsitlemine kandis juhuallikku laadi.

Nagu sellest ülevaatest näha - ametlikult õppetegevuse juhtimine oli küll hariduse ministeeriumi ja maakonna koolivalitsuse käes, kuid väga vähe

seda juhtimist sealtpoolt teostati. Suurema osa juhiseid saime kongressidel ja liidu koosolekutel mõttevahetuse korras. Vahel tundus isegi seda, et kongressidel esitati nõudmisi haridusministeeriumile ja teistele direktiivorganitele.

Arhiivandmed ja tolleaegne pedagoogiline kirjandus^{näitavad} et õpetajaskonda usaldati ja loodeti^{tema} entusiasmile ning loovale tööle.

Ja ma võin öelda, et meie õpetajad olid selle usalduse väärilised.

Äga kahtlemata leidsid ka selliseid juhuslikke inimesi tolleaegsetes koolides, kes seda usaldust ei olnud ära teeninud ja nende kasvatustöö jättis väga palju soovida.

Õ p p e t õ õ .

a. Ainesüsteem alates I kl.

Kirjeldan mõnda lõiku õppetööst, mis erinesid diametraalselt praegusest tööst. Siit ei või sugugi välja lugeda seda, et tookordseid õppetöö vorme ülistan ja taga leinan. Ei . Ma ainult kirjeldan neid ja põhjendan, mispärast eksisteeris see või ^{teine} töö süsteem.

Klassisüsteemi algklassides ei tuntud. Ainesüsteem oli tingitud osalt õpetajate võimetest. Näit., meil Karksis ei olnud ükski õpetaja universaalsete teadmiste ja õppemeetoditega. Juba lauluõpetamine ei istunud igale ühele. Aga laulda tuli eriti palju vaateõpetuse tundidel, ka emakeele õpetamisel. Peale M. Loiti, mitte kellelgi ei istunud gümnaastika. Vaateõpetus (kodulugu) ei meeldinud ~~mitke~~ ^{üldse} ~~keegi~~ ja sellepärast ma ei hakanud seda tundi kellelegi sokutama, vaid võtsin kõigis klassides selle aine enesele.

Need ja veel mitmed teised asjaolud põhjustasid ainesüsteemi kõigis klassides.

Matemaatikat hakkas käsutama peamiselt G. Rosenberg. Ta oli väga tubli omal alal. Ja õpilased hakkasid matemaatikat eriti armastama.

Laulmist hakkas õpetama M. Luukas. Tema tööst edaspidi mõned märkused.

Ma õpetasin peale kodulugu väga mitmesuguseid teisi aineid, millised restid üle jäid.

M. Täks oli ise huvitatud kirjandusest ja klassivalisest lugemisest. M. Loit - kehakultuurist ja rahvatantsust,

Šults oli kõige kahvatum kuju ja mida ta õpetas, seda tõesti ei mäleta. Ka seda ei mäleta, kes looduslugu ja maadeteadust käsitasid.

b. Töötamine hinneteta.

Õpilaste hindamise kohta ametlikku korraldust ei mäleta. "Kasvatusest", kus oli ka lisas "ametlikud teadaanded ja korraldused" ei leidnud ka mitte milliseidki näpunäiteid hinnete panemise kohta.

Meelde on jäänud seevõrra, et algul kongressidel avaldatud otsuste kohaselt oli kahepalliline hindamise süsteem: "rahuloldav" ja "mitterahuloldav". Tunnistusi anti kaks korda aastas. Õpilaste vastamiste ja kirjalike tööde eest hinnet ei teatatud. Õieti polnudki midagi teatada: kui oskas - oli hea, kui ei osanud, siis jäi kinni. Kui nädala jooksul korjus mitu pattu, siis jäeti laupäevaks. See oli väga raske karistus.

Minule oli jäänud harjumuseks ennesõjaaegsetest koolitöö päevadest iseloomustada õpilaste vastuseid või kirjalikke töid omas taskuraamatus nurgakestega. Mida tõmbim nurk, seda parem hinne.

Nurgakeste pingerida kujunes ligikaudu alljärgnevaks.

.... - väga hea vastus.

.... - väga hea vastus (kirjutis) kursis lisamaterjalidega.

.... - vastab hästi, kirjutab korralikult.

.... - nurk 35, rahuloldav

.... - mitterahuloldav, jamida teravam nurk, seda kehvem.

.... - ei vasta üldse.

Õpilased, ega nende vanemad, neid hindeid ei näinud.

1919. a. veel "vahevikut" sisse seatud ei olnud. See oli

1/2 vihikulehe formaadis vihikukene, mille kaudu vanematele kõike teatati, mida õpetajad arvasid tarvilikuks teatada; eriti seda, kes õppis nii halvasti, et ahvardas istuma jäämine.

Õpetajate kongressidel ja pedagoogilises kirjanduses leidus[ohtrasti poleemikat hindamise süsteemide üle. Üldiselt jäi lahtiseks. Kõlama jäid üldpõhimõtted:

1. Õpilane õppigu huvi pärast. Kellel huvisid ei ole, neid tuleb kasvatada huviderikasteks. Selleks soovitati tervet süsteemi.

2. Õpilasel ei tohi olla võimalusi balanseerimiseks edasisaamise ja istumajäämise piiri peal. Vaevalt rahulolda vaga edasi viimist ei tohi olla

3. "Andekaid parasite", kes kogu aasta ei viitsi õppida, aga kordamise nädalatel on võimelised kogu kursuse ära õppima ja igat löiku rahuloldavalt vastama, tuleks edasi viia, kuid vastava märkusega.

4. Kes on haiguse või andetuse pärast maha jäänud, neile tuleb soovitada eratunde võtta. Viimane moodus oli eriti hinnatud arahellitatud lastejuures. Aga, et et eratunde võeti sageli aineõpetaja käest, kellele maksti hästi/^{siis} see oli poolest saadik altkäemaks.

Kui palju meil karksis eratunde harrastati, on raske öelda. Mina isiklikult ei ole omas elus ühtegi maksulist eratundi andnud.

Järelaitamist praeguses mõttes ei tuntud.

Distsipliinist.

Ega ühegi kooli distsipliini ei saa ühe lausega hinnata. See ei ütleks midagi. Võiks vast küsida, milliseid raskemaid korrarikkumisi siis ette tuli?

Oli suitsetamist. Ükskord läksin õhtul õpilaste kööki, mida valgustas ainult üks rasvalambike. Hämaruse tõttu mitte ükski mind ei märganud. Kõigil poistel tormasid plärud hambas - mõned laskastasid, teised alvastasid, aga kisti suitsu. Kooliteenija Enn oli annud kõigile omakasvatatud pinutagust, et las tõmmata - saab nalja.

Oli ka päris suitsumehi. Isegi üks III kl. väikene kahvatu ja kõhn poisikene. Tal oli ühes taskus alati tubak. Isa olevat temale ütelnud, et suitseta avalikult, muidu paned elutuse põlema.

Juhtus hilisõhtutel huligaanitsemissi alevi vahel. Kord ei saanud õppenõukogu koosolekut ära pidada - Suti poisid tulid kantselei akna taha janti tegema.

Tabati kümneid kordi kaardimängult.

Üks hirmus keeruline lugu oli Lukase panipaigast õunade vargus. Üks oli lukus ja jäigi lukku, aga õunad järjest kadusid. Nähtavasti käidi sees vale võtmega.

Õhtuti poolpimedates esikutes ja köögis kisti tütarlapsi. Kirjutati üksteisele kirju ja neid hoiti alles luskustatud isiklikkudes kastides.

Üldiselt võib ütelda karksiks kooli kohta sama, mis ütles aasta varem Võrus kooliõpetajate liidu üldkoosolekul Rõuge kihelkonnakooli juhataja ja köster Assor:

"Rõuge kool on hea kool. Isegi väga hea. Aga armastust ja vargust ma sealt välja ajada ei ole jõudnud"

Ei mäleta enam, kas oli ka äärmiselt raskesti kasvatatavaid, kes oleksid jõudnud kogu klassi töödes desor-

organiseerida või vähemalt seda tublisti mõjustada. Iga-
sugune "laiale teele" kippuv element pidi ennast taltsuta-
ma selle hirmuga, et õppenõukogul oli õigus oma otsusega
iga distsipliini rikkuja koolist välja heita. Ja kellelgi
ei olnud muret selleparast, mis tollest lapsest siis saab.
See oli vanemate mure ja lapse oma vastutus.

Kuid seda õigust meie ei kasutanud õppeaasta jooksul mit-
te ainustki korda.¹⁾

Meil ^{kõigus} ~~õppis~~ tol õp. a. palju ülekasvanuid. Vanuste vahe
sageli 3-4 aastat. Mõni poiss oli isegi vahepeal
sõjas olnud, seal kõik halvad kombed kätte õppinud, nüüd
koju lastud ja siis tuli oma pooleli jäänud haridust jät-
kama. Need tegelased kujunesid mõnes koolis päris nuhtluseks.
Suitsetasid õigusega. Tütarlastest mööda minna ei saanud.

Meie koolis nendest eriti suuri pahandusi ei olnud -
tulime ka ^{sellistega} ~~istmestega~~ kuigi viisi toime.

Enam-vähem talutava distsipliini kujundas ^{ka see} asjaolu, et
V-VI kl. õpilased ei olnud sunduslikuult kooli aetavad -
nad olid vabatahtlikult tulnud, suurem osa oli huvitatud
õppimisest enesest ja vähemat osa sundisid kodust vanemad.

¹⁾ Minu praktikas tuli õppenõukogul seda karistust ^{harva}
ada allaes viis või kuus aastat hiljem. Tõesti
härmiselt harva kasutati seda õigust.

Õppeedukus.

Õppeedukuse küsimusi päevakorral ei olnud. Oli niisugune arvamine, et tavalises klassis ja tavaliste võimetega õpetajate töötades, peaks olema $\frac{1}{4}$ sarnaseid, kes ei jõua, või ei tahagi teistega sammu pidada. $\frac{1}{4}$ on selliseid, kes on andekad ja töökad ja ülejäänud on niija teistsuguseid. Kui kuskil koolis oli õppeedukus üle 75%, siis seda hakati vaatlama - millest selline nähe on tingitud ja hoidku, kui sellisest koolist õpilased järgmise astme kooli eksamil läbi kukkusid, siis neid kooliõpetajaid häbistati avalikult Liidu koosolekul. Sellest tingituna igas koolis sorteeriti vähemalt neljandik õpilasi teist aastat istuma.

Milline oli antud aastal Karksis edasisaamine?

Ei mäleta/sarnast kõrvalise tähtsusega asja. Mäletan vaid koolinõuniku otsust meie kooli kohta. Kuid sellest järgmises peatükis.

Kui nüüd küsida, mis on nendest saanud, kes istuma jäid? Siis vastata sellele ei ole sugugi kergä. Iga õpilane oli omaette üksus. Mõned ei tulnudki enam kooli. Üks sellistest oli Evald Anderson. Vaata tema kohta lisas mõned eluloolised andmed (lehek. 77). See on näide, kuidas kujunes tugeva iseloomuga noormehe elutee, kes läks kigsepa juurde õpipoisiks.

Mõned jäid oma tallu ja neist said kas vaesed või jõukad talumehed, selle järgi kuidas kellelgi oli elus edasi trügimist. Kooliharidus siin luges üsna vähe.

Paljustest sai pärastises elus "suured mehed". Kui nad oma hariduse kohta pidid teateid andma, siis kirjutasid: „majandusliste raskuste tõttu jäi kool pooleli.“

Omadest koolivendadest mäletan kolme poissi, kes

kes kahe aasta jooksul ei suutnud V õppeaasta kursusest jagu saada ja siis koolist välja visati. Üks nendest oli Võrust Judeikini poeg (metsakaupleja-miljonier). Ta oli paks poisikene ja teda kutsusime seeme-juudiks. Ta võttis oma isa äri üle ja sai mitmekordseks miljonieriks, sellele vaatamata, et ei suutnud ühtegi lauset vene keeli õigesti öelda. (Seekord oli Vene kool.) Ühest sai pangadirektor. Kolmandast sai Võru kõige rikkam kõrtsimees.

Ühesõnaga - ei maksa nende pärast muret tunda, kes koolist lahkuvad kooli lõpetamata. Inimene on tarvis jätta iseene hoolde.

Mis sai nendest, kes teist aastat klassi jäid?

Jällegi igauks käis oma teed. Üldiselt aga - need, kes õppida tahtsid, need said teistele järgi ja edaspidi nad enam istuma ei jäänud. Need, kes õppida ei tahtnud, desorganiseerisid teiste tööd ja vedasid end nii või teisiti kevadesse. Erilist tähelepanu nendele ei pööratud ja aega neile ei raisatud. - See kulus paremate õpilaste peale ära, et nendele lisatööd organiseerida, nende klassivälist lugemist juhendada, jms.

Stimulaatorid.

Kongressidel ja koosolekutel, samuti "Kasvatuse" veergudel väljendati sageli põhimõtteid, et õpilastele numbrit panemiseks, nii nagu see sündis enne 1917. a., ja millega meie, vana kooli kaader, nii harjunud olime ei ole kasvatust list väge. Tahendab hinded, kui stimulaatorid, ei tulnud enam arvesse. Ka koolikohustus oli ainult neljanda klassini ja seegi, nii kuidas ta oli. Nüüd on siis küsimus, millised oli need stimulaatori ^{mis panid}, õpilasi õppima?

Valdav osa õpilastest oli huvitatud õppimisest, nad tahtsid hea meelega koolis käia, ootasid juba kooli algust ja kõnelesid kodus koolist head.

Auväärse ja puhta elukutse perspektiiv, milline avaneb kooliharidusega inimesele, meelitas ka nii mõndagi koolipinki. Paljude vanemate suurimaks unistuseks oli linn, tsaari ajal koguni Peterburi. Kas seal elu on puhtam ja kergem, seda sageli ei küsitudki.

Paljud ^{lapsi} vanemad lihtsalt sundisid. Ja kui sõna ei kuulanud, karistati.

Tüdrukud lootsid, et mehele minnes saab parema partii teha (ja sellele mõeldi juba V - VI klassides.)

Need oli stimulaatorid.

Ulaharitlaste probleem oli Mulgimaal päevakorral juba enne sõda, kuid see rahvakooli õpilasi ei riivanud.

Meil, õpetajatel, ei olnud muret selle kandi pealt, kas õpib või ei õpi. Meie mure oli see, kui anda lõputunistus kätte, kas ta siis eksamid järgmise astme kooli sisse teeb, või mitte. Kui paljud eksamitel läbi kukkusid, siis oli oodata tõsisemaid etteheiteid direktiivorganite poolt. Ja vahel isegi õpetajate karistamisigi.

Klassivälisest lugemisest.

Kooli raamatukogus leidsus väga vähe teoseid. Aga selle peale vaatamata läks klassiväline lugemine kohe lahti. Peaaegu kõik õpetajad olid suured kirjanduse lugejad. Ja nad kõik stimuleerisid ka õpilasi lugema, lugema ja lugema. Tookord oli üldine arvamine isegi matemaatikutel, et õppetegevuse efekt sõltub kõige rohkem sellest, kas jõuame õpilastes huvisid äratada, või ei jõua. Huvide üheks äratajaks pidi olema juturaamatute lugemine.

Kust said õpilased raamatuid lugeda?

Väga mitmelt poolt. Mõned tõid kodudest oma raamatuid ja vahetasid üks teiseга neid lugemiseks. Palju raamatuid said vanemate klasside õpilased õpetajate käest lugemiseks. Ühel seltsil oli ka raamatukogu. Meie õpetaja oli selle kogu juhataja ja ta seadis asjad nõnda, et kõik õpilased, kes raamatuid soovisid, said sealt piiramatul arvul lugemismaterjali. Vähe sellest - ka suurem osa täiskasvanuid lugejaid lasid lastel endale raamatuid koju tuua.

Et pidudega saadud rahade eest võisime eestkätt raamatuid muretseda, siis M. Taks hakkas juba hoolega kõike müügilolevat kirjandust muretsema.

Ja nõnda meil raamatuid lugemiseks oli. Aga valgust oli usna vähe. Kui vähemalt karbiidi lampegi saime, siis tegime sageli õhtuti kirjanduse ettelugemisi. Õpetajad ise lugesid õpajalistele. Sellepärast õpetajad, et mahukaid teoseid ei saanud ju kõike ette lugeda. Tuli lugeda ainult valikuliselt ja jahepõlised peatükid kokkuvõtlikult seletada.

Mina lugesin .

Fr. Tuglase novelle ja siis lugesin "Kevadet".

Aga viimase lugemine laideti koguni maha.

"Kull naete," sõnasid vanad pedagoogid, "et nüüd õpitakse siit just kui mõnest käsiraamatust, igasugust viguritegemist veel juurde. See teos ei kasvata elemen-
taarsetki lugupidamist ei kooli ega õpetajate vastu.

Seal ei ole töörõõmu - on ainult joobõrdamine ja nende
imetlemine. On siis seda töesti tarvis?"

Nendel võis omajagu õigustki olla.

Praegu on "Kevade" minevik, ja meie võime sellele
kui ammumöödunudule tagasi vaadata. Ja head meelt tunda, et
nüüd enam kõike seda ei ole.

Aga noil aegadel oli ta olevik. "Kevades" kirjel-
datud tüübid elasid igal pool. Raske oli vahet teha,
kus lõppes tegelikkus ja kus algas fantaasia.

Õppevahenditest.

Õppevahendeid leidsus meil ikka ka.

Endine kihelkonnakool oli suhteliselt hästi ~~varustatud~~ varustatud nendega ja neid saime kasutada. Kuid uue kooli jaoks oli ~~meil~~ ^{sellest} siiski liialt vähe. Raha puudust meil ei olnud. Ja kustki ikka saime osta katseklaase ja klaastorukesi. Aga kõrge mitte kustki. Korgi asemel kasutasime toorest kartulit katsete tegemisel. Denatüraadi saamisega olime kimpus. Aga siis saime vähe piiritust, vähemalt tindipottidest tehtud piirituse lampidega saime katseid teha. Aptekidest saime mõningaid kemikaale. Tabeleid ei olnud. Eestikeelseid kaarte ka. Nii et tundide näitlikkustamisest ei saanud õieti juttugi olla.

Kuid midagi me ikkagi tegime. Peamine näitlikkustamise vahend oli kriit. Kujutasime klassitahvlile kõikvõimalikke jooniseid ja skeeme. Isegi kirjanike elulood. Jooned näitasid ta asumist ühest paigast teise. Küll Ed. Vilde elukaigu skeem sai joonte ning noolterikas.

Ka udupildi aparaat oli meil. Aga karbiidi lambiga ei saanud teda tööle rakendada.

+ + +

Kooli katsead kui õppevahend ei tulnud tol ajal üldse arvesse. Koolimajade juurde hakkasid kooliaiad tekima juba sajandi lõpul. Nad teenisid umbruse ilustamise (kodu kaunistamise) eesmärgi ja sellisena olid Karksi kihelkonnas Niitsaadu¹⁾, Maie, Polli-Perakula, Longi ja Saebelmanni aiad oma aja kohta kõige eeskujulikumad.

Jaan Roots²⁾ rajas oma kuulsa mesila Longile.

H. Anso kohta vaata leheküljel 75 Tema oli Perakula aia as.

Jaan Kitzberg (kirjaniku vanem vend) asutas esialgu Niitsaadu¹⁾ kooli aia. Niitsaadu koolimaja pilt vaata lhek. 301

See on omal ajal olnud kodukaunistamise eeskujuks võib olla et kogu Laatre, Abja ja Kariste ümbrusele. Meie kooliaia asutas samuti Jaan Kitzberg. Karksi keskuses oli ilusam aed - köstri aed, ka Saebelmanni aiaks nimetatud. Tema viimased puud on näpildil (Vaata leh. 69).

Nende ^{aedade} tähtsust ja mõju on raske ülehinnata.

1) Niitsaadu kool töötas selles majas, mis praegu paikneb Abja sovhoosi Sika osakonna karjalautade juures. Maja on härmiselt lagunenu ja kuulub lammutamisele. Aia aht ei ole enam tunda.

2) Jaan Roots on sündinud 1860. aastal, hariduse saanud Karksi kihelkonnakoolis ja Hollmanni seminaris. Polli mõisa lähedal asuvas Longi külakoolis (praegu on seal eesrinlikum algkool kogu vabariigis) töötas koolmeistrina 1877. a. alates. Ta oli laia silmaringiga pedagoog, kuid kultuuriajalukku on ta läinud kui mesinik-entusiast, Viljandi kreisi Mesilastepidajate Seltsi juhatuse liige, aktivist mesinduse instruktor...

Ja kui me nimetame veel Karksi Majanduse Ühisust, Ühispanka, Õpetajate Ühingut, Polli vallavolikogu... Meie silmade ette rullub tohutu rida entusiastide tööd.

FK 324-5

H. Hellermäe foto
1967.

End. Niitsaadu koolimaja, asub
Abja sovhoosis, Sika osakonna karja-
lautade juures.

Enam kui 90 aastat tagasi töötas selles majas kool.
Koolmeistriks oli Jaan Kitzberg. Tema noorem vend,
pärastine kirjanik August Kitzberg, oli siin õpilane
ja sai siit kogu oma ametliku koolihariduse.
Kultuuriajalooliselt oli tähelepanuvääriv kooliaed,
mille Jaan Kitzberg oma perekonnaga rajas. Ta istu-
tas peale ilupuude hulk viljapuid ja lilli. Sarnane
koduaed oli jõukohane ka igale talule. Selle tõttu
sai ta kogu ümbruskonnale kodukaunistamise mustriks.
Kui Niitsaadu kool likvideeriti (süst lapsed läksid
Penuja alevikku õigeksu kirikukooli), siis pidi
Kitzberg ära minema majale. Koolihoonesse asusid
uurnikud. ^{Päevi} ~~1960~~ aasta jooksul lõigati maha ilupuud
kütteks ja lilleaied muudeti lehmade karjamaaks. Nü-
ne aasta pärast ei olnud ^{enam} tunda isegi aia aset.

Pildil kujutatud maja seisab viimaseid aastaid.
Lühemal ajal läheb ta lammutamisele.

Koolikohustuse täitmine.

Valitsus kehtestas 1919. a. ainult neljaaastase koolikohustuse, alates kaheksandast eluaastast. Iga vabandava põhjuseta puudunud päeva eest oli hoolekogul õigus koolilapse vanemaid karistada rahatrahviga I - 10 marka puudunud päeva eest. Trahv tuli maksta koolijuhatajale 2 nädala jooksul. Kui vabatahtlikult trahvi ära ei makstud, siis võis administratiivkorras sisse nõuda. Trahvi rahasummad läksid hoolekogu kassasse.

Karksi koolis oli puudumisi nende osas, kes õõmajal olid, suhteliselt väga vähe. Mõned üksikud haigestusid ja tulid Hallistesse arsti juurde viia. Kodust tuldi hobusega ja sõideti Hallistesse. Kodust käijate hulgas leidus puudujaid palju rohkem. Aga kui hoolekogu puudumise päevä hakkas analüüsima, siis leiti (hoolekogu liikmed tundsid iga perekonda), näit., et paljud on puudunud selle pärast, et pidid koju jääma väikesi lapsi hoidma, kuna ema läks töölisega kartuleid võtma, või rehepeksmisele naabri tallu. Meespere oli kõik sõjas, või sõjatöödel ja teisiti ei olnud võimalik. ^{Uusimäe} Sageli oli puudumisi ilmastiku pärast. Need, kellel hobust ei olnud, ei saanud ilmastiku tõttu sageli mitmeid päevi kooli tulla. Karjased olid küll kõik 1. oktoobriks töölt vabastatud, aga vaesuse pärast oli siiski suuri raskusi kooliskäimisega. Jalatseid võis osta ainult spekulantidelt vilja vastu. Kellel vilja ülearust ei olnud, see oli püsti hädas. Samuti nendes töölisperedes, kus ei olnud tööjõulisi perekonnaliikmeid, oli vaesus väga suur ja

ja koolilaste puudumine koolist väga ~~suur~~ ^{suur} ~~hulk~~.

Aga hoolekogu kvalifitseeris kõik ülalnimetatud puudumised vabandatawate hulka ja trahvi alla jäi tühine arv puudumispäevi.

Tuleb juurde lisada, et kuigi sõda oli kestnud juba palju aastaid (1914. a. alates) ja sellel perioodil vaheldunud neli valitsust, aga majanduslikku laostumist siiski veel ei olnud. See tuli peamiselt põllu töö tasustamisest natuuras. Kõik tööd põldudel said tehtud, mitte ainustki põldu ei jäänud koristamata, mitte ühtegi niidulappi ei jäänud niitmata. Nii valgusid taludesse tööle linlased, popsid, käsitöölised, alevielanikud, isegi vanakesed, kes veel kuigi yörd liikuda suutsid. Sugulased otsisid ka kõige kaugemasid metsatalu^{id} ules ja asusid sinna tööle.

Mitte abistama. Siis ei tuntud seda mõistetki.

Mindi nälja ähvarduse sunnil endale leiba, sea-jahu, odratangu, kartuleid ja muid toitaineid teenima.

Kõige selle ^{tagajärg} ~~tulemusena~~ oli, et rahakurss küll langes, nalg ähvardas tulla, aga ei tulnud.

Lapsed said rahulikult koolis käia.

Et ka haigused ei kimbutanud õpilasi liialt, siis kõige selle tulemusena kujunes õppetöö võrdlemisi efektiivseks.

Klassivälisest tegevusest.

Isetegevust sõna praeguses mõttes ei tuntud

Õomajalistel oli vanemates klassides olengud. Siis aeti suures klassis pingid kokku, tõsteti uksteisele mõned pingid peale. Ja hakati ringmängu tegema. - Kull võisid tookordsed olengud lastele huvitavad olla. Pea-aegu kõik oskasid ringmängu laulu sõnu. Need oli tulvi igatsust ja armastust. Eriti mäletan poisse. Nad ei tõu- gelnud hämaras esikus ja ei tiibendanud lävedel. Vaid võtsid aktiivselt osa igast asjast.

Esiailgu oli meil tegemist, et neid tantsima panna. IV - VII klasside poisid on kohmakad, häbenevad tüd- rukuid kutsuda tantsima ja sageli hoiduvad olengute- päriselt eemale. Häbenemise ja kohmakuse väljajuurimise- ga nägime kurja vaeva. Võimlemise tundidel harjutasime kõigile poistele rütmi pidamist ja õppisime kõige liht- samaid tantse (papiljon. Kaer Jaan, savikoa venelased) Ja me saime niikaugemale, et ka valse saime kuigi viisi poistele selgeks. Vahel leidus mõni tantsulugude mängi- ja, siis tegime päris tantsu õppimise. Meie mõtlesime-ai siis, et pidu tantsude oskus on noortele meestele elu- saatuse küsimus: kes pidudel tantsida ei oska, see hakkab nurgataguseid mööda käima ja jooma.

Õppeaatajooksul pidasime kolm koolipidu ja ühe ülekihelkondliku lastepidu. Peod pidasime Tuletõrje seltsimajas. Lastepeo Karksi mõisa pargis.

Koolipidu oli samalaadiline, nagu iga teinegi maa- maa slttsi rahvapidu. Pidi olema koorilaul. Meil oli vä- ga hea õpilaskoor. M. Luukas (G. Rosenbrggi abiga) suu- tis lapsed võimsalt laulma panna.)

Järgmistel aastatel olevat Lukas isegi neljahäälse segakoori moodustanud, kutsudes ka "vilistlasi kaasa laulma.

Edasi pidi olema näitemäng. Et meil plaanis oli 3 pidu, seepärast leppisime juba sügisel kokku õpetajatega, kes võtab miiskisuguse koolipeo näidendi oma hooleks. Ja sellega tuli igauks hästi toime. Põhjused: Õpilaste hulgas leidus külluses neid, kes soovisid heameelega esineda, kes ei puudunud mitte kunagi harjutustelt ja ^{näidendi} ~~osa~~ õppisid kiiresti pähe.

Miks ma nendest iseenesest/mõistetavatest asjadest räägin? - Aga just sellepärast, et olen näinud ka sootu teistsuguseid "näiteringe", vastutustundeta tegelasi, isennast täis staaritsejaid, isegi hinnete väljapressijaid. Kõike on nähtud. Ja sellepärast on Karksi tookordsed õpilased nii sümfaatsetena minule mälestusse jäänud. Õpilastele võis olla vähemalt osaliselt eeskujuks seltsimaja näitemängu tegijad - eks nemadki tahtnud midagi samasugust olla.

Karjamaal

Kui minu kord tuli näidend õpetada, siis ma võtsin oma ühevaatuslise lastetuki "Karjamaal" ja lavastasime selle

Tuki sisu lühidalt: Kahe ^{talude} karjased olles talude tagakesal karjadega, püüdsid kinni suurte sarvedega tigesta oina. Sidusid talle seega vana kuue-räbala ja toppisid oksti ka sarvede vaele. Nii lasksid nad oina lammaste suunas minema. Lambakari kartis hirmsasti. Pistis kabuhirmus põgenema. Oinas oma hirmutusega järele... Lambad koju... Oinas järele.. Ja ikka nõnda edasi, kuni...

See lavastus läks suure bravuuriga. Mõned oleks justkui ära unustanud, et nad saalis näitelaval on. Nii hoogu sattusid.

Pärast pidu targemad inimesed laitsid tuki koguni maha. Umbes niisamuti nagu "Kevade" lugemisegi.

Kooliõpetaja väarikusega ei sobivat poiste ulakusi koolipeol lavastada...

Minul oli omast teosest nii kahju. Et ometi temast niimoodi aru saadi.

Ma hävitasin käsikirja.

Olgu veel mõned märkmed tolleaegsete koolipidude kohta. Koolipidu oli rahvale - mitte õpilastele. Pidulisi oli alati rohkesti. Mitte ükski vanem, kelle lapsed esinesid, ei jätnud kas või oma lapse pärast pidu külastamata. Teatrit ju siis ei olnud. Seltside peod olid rohkem noorsoo kohtumise peod. Ja nii jäivad vanemale rahvale ainsaks kokkutuleku kohaks koolipeod. Ja tulvil saal on lastele suurimaks tasuks esinemise eest. Kuna tühi saal on tegelaste huvide lammataja.

+

Pärast pidu me vähemalt V - VI kl. õpilastega kritiseerisime peo kava, õnnestumisi ja ~~h~~pardusi. Jaga-sin tunnustus, kellele tarvis. Tegin märkusi neile, kes olid seda ära teenanud. Sarnaste arutelude lõpul esitati vältimatult küsimusi: Kudas järgmise koolipeo peame? Kes siis hakkab näitemängu õpetama?

+

Et ruumide kitsikuse tõttu seltsimajas, õpilasi-mitte tegelasi ei saanud pidule lubada, seepärast tegime peaproovi grimmeeritult, nagu oleks see noorsooetendus, ja sellele järgnes tants, nagu suurte peolgi. Nii et õpi-

oidu oli ka päris tore.

+

Veel väärrib märkimist, et seoses pidudega ei tohtinud mitte ükski tund ühelgi klassil kaduma minna. Samuti ei tehtud hinnaalandust mitte kellelegi, seoses harjutuste või esinemistega.

Ülekihelkondlik lastepidu.

See oli Karksis juba traditsioon - kogu ki-
helkonnas töötavad koolid ühel kevadisel pühapäeval
kokku katsuda ühisele suurele lastepeole.

Endistel aastatel korraldas seda kiriku inime-
ne. Seekord võttis korraldamise õpetajate ühing.
Ettevalmistustega algasime detsembri kuu õpetaja-
te koosolekul. Seal valisime välja laulud üldkoori-
le ja eraldi laulud vanematele õpilastele (kolme-
häälsed). Märtsi kuu koosolekul jaotasime ülesanded.
Siis oli kombeks mitte komiteed valida, vaid igale
anda individuaalkohustused.

Ja need kohustused polnud kaugeltki nii lihtsad
täita, nagu nad oleksid tänapäeval. Nimetame kas
või piletimüükigi. Platsi piirata ei saa - ligi 1000
inimest võib kokku tulla - mis seal teha? Lahenes
nõnda, et ühes piletiga anti ka roosinupukene nõõp-
nõelaga rinda panemiseks ja nii oli juba kaugemale nä-
ha, kes ilma piletitä peoplatsil ringi käib.
Või nimetame veel mõdu ja saiakeste andmist lastele,
kui pagarid ei töötanud ja mõduvabriku ukсед oli
juba aastaid suletud. Ometi lahendati seegi nõnda,
et saiakesed ja mõdu oli lastele väljajagatav.
Ja ~~nii~~ oli veel palju teisigi küsimusi, mida prae-
gusel ajal ei või arvatagi, et need on ka kunagi
miskisugused probleemid olnud.

+ + +

Nii ~~sa~~ saabus oodatud pidupäev ise. See ja päi-
kesepaisteline juuni pühapäev.

Kogumine oli "Iivakivi" juures. Tavaliselt ~~alga~~

FK324-6

Karksi kooli rahvatantsu rühm .
 Pildistatud enne rongikülgule minekut lastepeo
 hommikul.

Rahvatantsu juht Marga Loit.

algavad sarnased peod alati üldprooviga. Nii tegime meilegi. Kuigi oli eelnevalt iga kooli laulmist ja sõnade oskust kontrollitud, aga üldproov kulus siiski ära.

Ettenähtud kellaajal andis rongkäigu korraldaja käsu üldinimeseks rivistumiseks "Iivakivi"ette Nuija linna „peaunlitsale.“ Koolid pandi rongkäiku suuruse järjekorras ja protsessioon hakkas liikuma.

Orkestrit ei olnud. Polnud teda kustki võtta. - Sai ka ilma temata läbi.

Võrratuks kujunes see pilt.

Orus lookles tohutu rida : ees koolid lippudega, nende järel jalakäijad, siis hobused, hobused ...hobused. Mitte ühegi lapse/vanemad ei olnud koju jäänud. Kõik liikusid Karksi mõisa peoplatsi poole.

Niipalju kui mäletan, siis programmis oli :

Ühendatud kooride laul.

"Valikkoori" kontsert.

Võidujooks.

Rahvatantsud - Karksi tütarlaste rühma poolt. (lkr. 37a)

Saia ja mõdu jagamine lastele.

Omavahelised liikumismängud. Ja veel teised numbrid.

Kui üldhinnang anda tolle aja aspektist, siis võib öelda, lastepidu oli tarvilik, sest temast võtsid aktiivselt osa kõik koolilapsed, kõik lastevanemad, ja kogu õpetajaskond oli kaastegev organiseerimise osas.

Seevõrd lastepeost.

Ekskursioonid.

Õnnestunud ürituste hulka tuleb lugeda kevadist ja-larännakut. Tookord sellist asja ekskursiooniks ei nimetatud.

Meie teekond V - VI klassiga läks kõige pealt 13 klm kaugele - Abja Linavabrikusse. See oli ainuke toor lina vabrik Eestis. Vabriku atsjonerid, kohalikud talu-mehed, kogusid võrdlemisi suured kapitalid kokku, et osta Sveitsist vastavad masinad ja püstitada ehitised.

Vabriku peainsener Kissa võttis meid sõbralikult vastu ja näitas õpilastele tööprotsesse ligi nelja tunni jooksul. Õpilased nägid esimest korda elus oma sil-maga vabrikut. Ja vahtisid ning kuulasid tõesti amma-li suuga.

Minule endale jättis kõige sügavama mulje - kütte küsimuse lahendamine: vabrik ei vajanud ei kivisütt, ega naftat, veel vähem halupuid. Aurukatlaid köeti linaluu-dega, millele lisati vahele kanda^e. Nõnda tuli kütus haruldaselt odav.

Linavabrikust suundusime Hindrek-Antsu Põrgusse.

See oli üks maailma suur koobas. Muud seal ei näi-nud.

Põrgust rühkisime Vana-Karistesse Liplapi tallu, kus kavatsesime ööbida.

Liplapi.

Liplapi majapidamise kooli asutaja, ülalpidaja ja ju-hataja prl. Sapas teadis, et külalised tulevad ja see-pärast olevat meid oodanud juba mitu tundi. Tema kõigepealt tutvustas meid oma asutisega.

Kooli ruumideks kasutati suurt talumaja, kolme ruu-

mika verandega ja ärklitubadega.

Õppejõududeks koolijuhataja ise ja üks soomlane - majapidamisala spetsialist.

Õpilasi võttis vastu iga talvel 20 - 25 tüdrukut. Õppetöö kestis 10 kuud ja lõppes detsemri algul. Õppeained: aiatöö, toiduvalmistamine, külaliste vastuvõtmine ja lauakäimine, kangakudumine, laudapraktikum. Kultuurne käitumine ja kombed.

Kool riiklikku toetust ei saanud. Õpilased maksid võrdlemisi mõõdukat õppemaksu (osalt natuuras), mis läks palkadeks. Ülalpidamise said töö eest majandis. Ka Mõisaküla turul käimine käis tööülesannete hulka, et tulevased taluperenaised õpiksid raha tegema, mis oli tookordsetes oludes rohkem kui tarvilik. Turustati kõikvõimalikke aiasaadusi ja muid majandi ülejääke. (Sapa talu oli võrdlemisi suur - nelja-hobuse töö.)

Nii kasvatati tüdrukud, vastavalt ajastu tingimustele ja väiketalu nõuetele töökateks, ausateks ja iluarmastajateks taluperenaisteks.

Liplapi kooli lõpetajaid läks laiali üle kogu Lõuna-Eesti ja nad suutsid palju ära teha, et maaelu nende kitsastes kodudes muutuks kultuursemaks.

+ + +

Meie jõudsime Liplapile.

Õhtul anti meile (kõiki laua kombeid silmas pidades) külaliste kohane õhtusöök. Pärast seda tantsisime suures toas. Ja selle järele ööbisime küünis.

Järgmisel päeval hakkasime koju poole tulema. Teel põikasime sisse kuhugi veski juures töötavasse villavabrikusse. Siis käisime veel mõnes kohas ja jõudsime õhtul hilja koju. Selja taha jäi ligi 60 versta pikkune teekond. Olgu juurde

lisatud, et iga kord, kui jõudsime mõne vee juurde, seal suplesime - ilm juhtus olema soe ning vesi oli paras.

+ + +

Kooli eelviimasel päeval toimus kõigi klassidega jalutuskäik metsa. Seal mängiti mõni tund ja sealt mindi laialiali.

Ja see oligi kõik.

+ + +

Meie võtsime vastu ühe ekskursiooni, mida juhatas geograafi õpikute autor Kents, Tallinnast. Panime nad öökorteri risse "Iivakivi" seltsimajja ja läksime õhtul vanemate klassidega nendele külla. Ekskursandid esitasid terve kontserdi, meie koor laulis hulk laule. Lõpuks tantsisime.

Üks tallinnlane-tüdruk, kellega mina tantsisin, küsis mu käest:

"Mitmenda klassi õpilane teie olete?"

Koolijuktimine.

Koolijuhataja.

Minu kui koolijuhataja tööstil kujunes sõltuvalt tolle aja tingimustest ja valitsuse korraldustest, õieti korralduste puudusest. Õpetajate töö suunamine ja kontrollimine koolijuhataja kohustuseks ei olnud. Ma ühegi kolleegi tunnil ei käinud, kellelegi head ega halba nõu ei annud, kedagi ei karistanud ega autasustanud, kolleegi peale ei kaevanud.

Ma olin esimene teiste võrdsete hulgas.

Minu kohustuseks oli vastata kirjadele (neid tuli aasta jooksul tükk 10, mitte rohkem), õiendada majandusküsimused Hoolekogu ja õppenõukogu koosolekud. Anda üks aruanne aasta lõpul. Peale selle mõned tähtsusetu asjad. Koolivaltusse mind välja ei kutsutus kordagi. Ise käisin ühe korra. Telefoni ei olnud mujal, kui postkontoris. Sealt ma kõnelesin Pärnuga mõne korra, kui oli peo lubade ja peo piletite asjad päevakorras. Mind kunagi mitte keegi telefoni juurde ei kutsunud.

Nii oli see koolijuhatamise töö.

Tunde andsin, nagu teisedki. Korda pidasin õhtuti ühiselamus (magamisruumis) sama võrdselt, kui õpetajadki.

Ka seltskonnategevusest võtsin osa nagu teisedki.

Missugused olid siis mu töö põhiprintsiibid?

Kustki olin kuulnud, või lugenud, et koolijuhatajaks ei kõlba see, kes ise ennast imetleb ja ainult oma tööd täisväärtuslikuks peab.

Kogu eluaeg olen püüdnud sellest patust eemale hoiduda. Aga ise ma seda hinnata ei julge, kuidas see minul on õnnestunud.

Arvan, et mina ei ole töötanud kunagi kõige pingelisemalt. Ei ole püüdnud igale poole jõuda. Ei ole proovinudki üksinda nende eest kõike ära teha, kes omas töös olid ebaproduktiivsed.

Olen püüdnud töötada ainult optimaalselt. Ja ikka nii, et aega üle ka jääks. Tööpoolest - mul pole kunagi olnud aja puudust.

Seda viimast asjaolu tuleb lugeda juhtimise töö vooruseks.

Koolide juhtimine.

Koolide juhtimist teostas Haridusministeerium Maakonna Valitsuse kaudu. Maakonna valitsuse koosseisus oli Haridusosakond (ka Koolivalitsuseks nimetatud). Osakonnas töötasid juhataja, kaks koolinõunikku ja asjaajaja. Puudusid esialgu juhendid, käskkirjad, kontrolltööd, direktiivid, hindamised, autasustamised, kohustuslikud nõupidamised, ja kõik muu, mis praegusele koolile tarvilikud, otse kui öhk hingamiseks. Tagant järgi on nagu uskumatu, et niisuguse "isevoolu teel" ka miskisugune efektiivsus õppetööl oli. Aga oli siiski. Midagi ikka tehti ka. Ja mida nimelt Karksi Kõrgemas Rahvakoolis, sellest ongi jutt kõigil neil mehekulgedel.

Pedagoogilist juhendamist ja koolitöö üldsihtide seadmist teostati vabariiklikudel kongressidel ja maakonna õpetajate liitude koosolekutel.

Igas kihelkonnas tekkis Õpetajate Ühing, (või selts). Karksis oli algul Hallistega ühine, pärastpoole asutati Karksis oma Õpetajate Ühing. Esimene juhatus töötas järgmises koosseisus:

Esimees Paul Mitt.

Abiesimees A. Kuusik.

Kirjatoimetaja Marga Loit, abi Margus Lukas.

Kassapidaja J. Roots.

Esimesel tegevusaastal iseäralist tegevust ei suutnud arendada. Põhjus - liikmete koosseisus puudusid kõrgema haridusega inimesed, liikmeid üldse vähe - 15 inimest. Meilistki paljud ei käinud kordagi koosolekutel.

Õpetajate ühingu liitusid Maakonna Õpetajate Liiduga mille asukoht oli meil Pärnus. Maakonna liidu koosolekud olid väga elavad ja tarvilikud.

Koosolekute kasutegur sõltus väga palju koosoleku juhataja võimetest vaieldusi ja sõnavõtte asjalikkuse roobastes hoida. Teinekord oli 50 - 60 sõnavõtj^{ta}. Mõni kipus teemast mööda rääkima, mõni uppus sõnade mulinasse, mõni klaaris isiklikke asju, mõni armastas vahele hüüda, mõni vihastas ja takistas tööd - oli kõiksuguseid. Sõnavabadus oli täielik ja vastutust oma väljendiste eest ka keegi ei kartnud. Olenes koosoleku juhatajast, kuidas ta suutis kõiki neid karisid vältida ja koosolek siiski produktiivselt tööle panna.

Kõige lähem instants tööjuhendite klaarimiseks oli õppenõukogu koosolekud.

Õppenõukogu kutsuti kokku tarviduse järgi. Meil võtsid sellest osa ainult õpetajad. Oli küll soovitusi, et hoolkogu esimees, kooliarst ja viimase klassi õpilaste esitaja ka peab koosolekuist osa võtma - mina neid koosolekule ei kutsunud. Meil kulgesid nad asjalikkude^{ks} ja sõnade vahetuse poolest tähelepandavateks. Meil oli teravamaid mõttevahetusi, minu mälestuse järgi, ainult Šultsi korteri küsimuse lahendamise asjus. Viimane nõudis vana Järve väljaajamist koolimajast. Aga ma ei sõندانud elatanud koolmeistrit lageda taeva alla ajada ja sel pinnal tuli Šultsiga pidevalt riielda.

Kongressid.

Esimene kooliõpetajate kongress peeti Tartus 1917. a. kevadel ~~Tartus~~. Mäletan seda väga hästi. Viibisin kongressil kui uues maailmas, kus valitseb mõtte- ja sõna vabadus. Tulevik töötab kujuneda otse uskumatu ilusana.

Teine peeti ka Tartus. Järgmised korraldas Tallinnas Õpetajate Liit. Kongressidele valiti delegaadid igast kooliõpetajate ühingust 2 - 5 õpetajat. Nii sai esindatud kogu õpetajaskond kõigist kihelkondadest. Osavõtjad olid kohustatud pärast koju sõites oma ühingu ülevaate andma vastuvõetud otsustest. Kuid ka ped. ajakirjas "Kasvatus" ilmusid kõik ettekanded, otsused ja sõnavõttud (tähtsamad).

Missuguseid küsimusi arutati kongressidel?

Kõige pealt uue kooli organisatsioon, uued õppeained, ja uued pedagoogilised päevaprobleemid. Kuid peale selle ka majanduslikud küsimused. Näit., ühe kongressi tähtsam päevakorrapunkt oli palga küsimus. Kongress esitas Asutavale Kogule omapoolsed ettepanekud palgaseaduse kohta (Asutava Kogu liikmete-õpetajate kaudu). Ka kongressi liikmed said pealtkuulama selle koosoleku käiku, kus oli palgaseadus teisel lugemisel. Loeti ja hääletati §§ kaupa. Arvatavasti oli juba varem fraktsioonide vahel kokkuleppele jõutud, nii et sõnavõtte peaaegu ei olnudki. Õpetajate (sel korral fikseeriti seadusandliselt nimetus "õpetajad" seni-se "kooliõpetaja" asemele) palgaseaduses tariifid kujunedid palju madalamateks, kui oli kongressi poolt ette pandud. Meie olime sellest nii nõr-
dinud, et lahkusime koosoleku saalist demonstratiivselt kolistades toolidega.

Kongressid etendasid tookord tooniandvat osa kooli

viimisel uutele roobastele. Eriti labiräakimiste osas olid koosolekud äärmiselt erutavad ning tulvil uusi mõtteid.

Õhtud olid ettenähtud teatri ja kontsertide külasrtamiseks. 90% delegaatidest (kes elunesid väljaspool Tallinat) nägid omas elus esimest korda "Estoonia" saale ja "Estoonia" etendusi. See kujunes neile otse kui ilmutuseks.

1920. a. suvel kongressi lõppedes sõitis 2 laevaga täit õpetajaid Soome ekskursioonile.

Oli veel teisigi väga huvitavaid üritusi kongressidega seoses.

d. Kooli inspekteerimine.

Koolitööd inspekteeris Pärnumaa koolinõunik, nii nimetati koolide inspektorit, Tõtsi. Ta sõitis kohale oma hobusega.¹⁾ Viibis igas majas 2 tundi. Selle aja sees käis iga tund kahes klassis jasiis tundide lõppedes M. Luukas palus enda poole lõunele. Muidu oli vana komme, et koolinõunik tuleb direktori poole, aga minul ei olnud majapidamist ja polnud kellelegi midagi pakku- da. Pärast lõunat sõitis otsekohe minema. Ühtegi tundi ei arutanud. Vahetundidel ajas lõbusat juttu, või sele- tas anektoote. Mitte millistki revideerimise akti, või muud sarnast paberit meile ei saatnud.

Erateel sain temaga ükskord kokku. See oli juba pärast koolitöö lõppu kevadel. Siis ma küsisin, et kuidas ole- te karksi kooliga rahul? Ta vastas, et kool on maakonna 20-ne parema kooli hulgas.²⁾

Minul oli selle peale nii hea meel.

Ühtlasi tundsin ma selgesti, et siin minu kui koolijuhataja töö on tühine. On õnn, et kokku on sattunud heade võimetega ja sobivate iseloomu- dega koolmeistrid.

¹⁾ Töötl oli „Kassi“ talu Penujas, aleviku ligi al.
Talupidamine temale peaaegu millistki tulu ei andnud.
Oli taluperemees ainult sellepärast, et saaks kuuluda konservatiivsesse „Põllumeeste Kogu“ parteisse.

²⁾ Pingeritta tookord koole ei seatudki.
Eraldati teatav arv koole kehvadeks, teatav arv pa- remateks ja ülejäänud olid ka, mis nad olid. See klas- sifitseerimine tuli mitte ainult inspekteerimise andmetel vaid võeti andmed selle kohta, kuidas oli läbikukkumine gümnaasiumis, ja arvestati, mida rääkisid hoolekogu liik- med-maanõunikud oma koolide õpetajatest.

Majandus.

Majanduslikke küsimusi.

Esitame nendest ainult mõned, mis suuresti erinevad tänapäeva probleemidest.

a. Portfell. Seda õpilane 1919. a. ei tudnud. Oli vana ema pearätik. Sinna sisse pakiti õppetarbed, leib ja lihatükk, vahel väikene pudelikene piima ka. Nii tuldi hommikuti kooli. Üks vastikumaid asju oli tindipott. Mõned ei saanud seda koolimajja jätta, ja pidid alati kaasas kandma. olgu et kork vahel pahandusi põhjustas.

b. Kes õemajale ^{jääd} ~~õid~~, neil oli leivakott eraldi ja raamatud omaette rätikusees. Leivakotis oli tavaliselt poole nädala toidumoon: leib, sageli pannkooke, või, lihatükikene, ka puder või kuivi kartuleid. Väikese karraga oli piim. Toidu soojendamisest juba oli juttu.

Üldiselt aga peab ütlema, et Karksis oli õpilaste toitlustamine olnud ennem ka palju halvemas olukorras, kui näi., Halliste kihk. Pea-aegu igal pool, kus pidid kaua aega õpilased ööd olema, korraldati ühissöök. Kindlaks määratud päeval toodi iga õpilasele normi lehe järgi vastav hulk toitaineid (kogu poolaastaks) kohale ja sellest valmistati lastele 3 korda päevas sooja toitu. Liha, või ja teisi aineid kulus palju vähem, kui siis, kui oma leiva koti peal oli.

Mina olin eelmises töökohas ühissöögiga nii harjunud, et hakkasin ka otsekohene selle organiseerimisega pihta. Aga siin põrkasin kohe ülesaamatute raskustega kokku.

Üheski majas ei saanud nii palju vabu ruume, kus oleksime ^{või} ~~sa~~anud organiseerida toitlustamise. Ja et üks maja ~~oli~~ ^{asus} teistest liig kaugel, seetõttu oli võimata kõigil lastel

kuhugi ühte kokku sööma käia. Pealegi hirmutas paljuid suhkru puudus.

Nii jäigi rohkem kui 90 last kuiva toidu peale.

c. Valgustuse probleem

oli äärmiselt raskesti lahendatav. Petrooleumi müügil ei olnud. Pidi läbi ajama 1 rasvalambikestega ja "tattninadega". Karbiiti siiski liikus rohkemal määral: iga klassi jaoks saime paar ^{karbiitlampe} ~~tükki~~. See aitas väga palju.

Kõige pimedamal ajal kujunesid tööolud umbes järgmiselt: Tõusti hiljem. Pesemine rasvalambi valgusel. Esimesed tunnid karbiidi valgusel. Õppetund kestis 30 min. Vahetunnid 5 min. (Aga ~~need~~, kui õpetajad pidid ühe maja juurest teise juurde jõudma, siis olid 10 min. vahetunnid). Lõunavaheaeg pool tundi. (Siis oli pudru soojendamine võimatu). Lõuna järgi algas kinnijääjate õppimine ja õemajalistel kirjalike ülesannete täitmine. Õpetajad olid seal juures ja see kestis ilma vaheajata kuni pimedani. - Hämariku tulekul tehti pikem vaheaeg, nii kuidas oli tarvidus. Siis tuligi see kuulus pliidi ~~augu~~ võtmine (Või nagu jäänud vanast koolist pärandiks ütlus "mesta sissevõtmine".) Siis käidi ka metsas, teises koolimajas vaatamas, mis nemad seal teevad, või oldi nii samuti. Eriti oru kaldal, alates lume tulgkuga, ei olnud tegevuse puudust. Sai mäest alla lasta. Sai käia veskijärvel uisutamas ja oli muidki väga lõbusaid asju, millistest tasase maa koolilapsel pole õrna aimugi. Vähemalt kord nädalas tehti vanemates klassides ringmänge. Kuid sellest pikemalt, kui kõneleme klassivälisest tööst. Pärast õhtusööki rakendasime kõik karbiidilambid tegevusse.

Need õppisid, kellel oli tarvis õppida, tüdrukud tegid käsitööd. Mõned lugesid kirjandust. Ainult larmata ei tohtinud.

Nõnda saime kuidagi viisi valgustusega toime.

Pärast rahutegemist hakkas ka petrooleumi saama. Päevad läksid ka pikemaks ja valgustuse küsimused langesid ise- enesest ära. Tunnid kujunesid 50 min. pikaks ja viimastel kuudel jäid magamistoad kordkorrast ikka tühjemaks ja ja tühjemaks.

d. Küte.

Küttepuude tagavarad kulusid oktoobri lõpuks viimase haluni ära. Koolitööd ähvardas seisak. Oli sõja aeg. Rongide kütmiseks ka kivisütt ei olnud ja põlevkivi kasutada ei osatud, see tõttu kulus raudtee ja vabrikute kütteks tohutult halupuid. Õnneks leidus neid metsades külluses - lõikama pidid sõjaväest vabastatud mehed ja töötud naised. Kõigil hobusepidajatel oli väga suur puude veo kohustus. Koolile puude vedamist ei saanud kohustada mitte keegi. Pealegi meie kool polnud "valla- kool" ja vallavalitsused hoolitsesid peamiselt oma koolide eest.

Kütte vedu tuli organiseerida koolil endal.

Maanõunikust hoolekogu liige muretses Maavalitsuselt raha ning ostuloa.

Õpetajad saatsid laste kaudu enam kui 100 kirja neile lastevanematele, kellel olid hobused, ja palusid tulla kas eeloleval pühapäeval või esmaspäeval koolile puid vedama. Kõigile ^{tahti} ~~oligi~~ ülesandeks, tuua 2 koormat puid selle koolimaja juurde, kus tema laps õpib. Ärasõit sai määratud "Iivakivi" juurest sel ja sel kellaajal.

Ja siis pühapäeva hommikul...

Körtsi ja seltsimaja vahelisele platsile kogunes
veokeid nii, et kogu plats oli täis.

Üldjuhi kohustustesse astusin ma ise.

Läks lahti suur sõit puude metsa. Ma sõitsin ühe
õpilasega, kes oli tulnud ema asemel, sest sealt talust
mehed olid kõik rindel.

Mäletan kui eilset päeva seda puude aktsiooni. Poiss
oli koolis üks kõige ulakamatest. Juba esimestel nädalatel
taheti teda koolist minema ajada. Aga tol pühapäeval oli
rõõm vaadata, kui töökas ta oli, kui hästi ta teed
tundis (metsniku kantselei juurde) ja kui asjalikku juttu
ta minuga ajas. *) Nõnda saime pühapäeva õhtuks iga
kooli hoone juurde kütte tagavara kolmeks kuuks. Esmas-
päeval sõitis üks hoolekogu liige nendega metsa, kes
sel päeval puuvedamisele tulid. Sellega lahendus kütte-
mure kogu õppeaastaks.

2. Akna klaas

Kui koolitööd algasime, siis oli eriti Aado-kooli
maja juures palju aknaruute puudus. Klaasi saada ei olnud.
Panime puuduvate ruutude asemele papitükid. Ja nii need
aknad/seisidki seni, kui hakkas klaasi saama.

*) Väärrib juurde lisamist, et 43 aastat hiljem, kui
töötasin Mõisakula Keskkooli, siis tuli kord postkon-
toris minu juurde üks mees ja tuletas meelde, et tema ole-
vat too poiss olnud, kellega ükskordilmas üheskoos
puudemetsa sõitsime. Ühtlasi lisas juurde, et nüüd on
Mõisakula keskkooli abiturient tema tütar. Arvatavasti
tollega ei ole teil enam nii palju pahandusi, kui oli
tookord Kärksis. - Ja muidugi. Tüdruk oli eeskujulikum
õpilane.

Kooliõpetaja palk.

Kooliõpetajad said palga 28. augusti palgadeaduse järgi. Palk koosnes põhipalgast, teenitud aastate lisatasust, ja elukalliduse rahast. Koolijuhtimise eest võis koolijuhatajal olla iga klassikomplekti kohta 2 tundi vähem ja sai lisatasu.

Kõik kooliõpetajad olid jaotatud viide järku hariduse poolest:

I järk - ülikoolide lõpetajad.

II järk - instituutide ja mittetäieliku kõrgema harid.

III järk - seminaride ja keskkoolide juures pedag. kl. lõpetajad ja nendega võrdsustatud.

IV järk - end. vallakoolmeistrite semin. lõpetajad ja ühekl. algk. õp. kutsega.

V järk - kutseta ja keskhariduseta.

Iga kolmeaastase teenistuse järgi sai ühe vanaduse lisatasu juurde. Kuid mitte rohkem, kui 15 aasta eest.

Elukalliduse lisa oli linnade järgi nelja liigiline.

Palga tabel.

Järk.	Põhipalk.	Lisatasu iga 3 aasta teen. eest
I järk	500.-marka	50 marka.
II " "	425 " "	50 " "
III " "	325 " "	50 " "
IV " "	250 " "	50 " "
V " "	175 " "	50 " "

Elukalliduse tasu.

Tallinn	400.- marka
Tartu, Pärnu, Viljandi	350.- "
Teised linnad	300.- "
Maal	250.- "

Koolijuhatamise tasu.

I - 2 klassi komplekti - 25.- marka kuus.

3 - 4	klassi komplekti	50.-	marka kuus.
5 - 7	"	75.-	"
8 - 10	"	150.-	"
II ja enam	"	200.-	"

Peale palga maakooliõpetajad said tasuta korteri koolimajas, ühes kütte ja valgustusega. Samuti anti kõigile, kes soovisid, maad.

See oli tasu kogu töö eest. Nädala tundide norm oli 24 kuni 30, nii kuidas kuski koolis tarvis oli anda. Kui oli tunde üle 30, siis sai iga lisatunni eest $\frac{1}{30}$ kuupalgast. Kui oli tunniandja, siis sai iga nädala tunni eest $\frac{1}{30}$ kuupalgast.

Minul loeti seminari haridus, ja 5 aasta tööstaaž. Mina sain 800 marka kuus. Ma andsin 26 tundi nädalas.

Võrdluseks võib tuua (sama aasta "Riigi Teataja"):
Kõige kõrgemat palka sai Vägede ülemjuhataja 18 000 marka kuus + esinduskulud. Valiminister 15 000 marka + 30 000 marka esinduskuludeks. Ministeeriumi osak. juh. 8 400.-mrk. Kitsarööpmelise raudtee tööliste ja juht. kaadri palgad olid umbes samasugused, nagu õpetajatelgi.

Rahakurss langes järjest ja 1920.- aastal võeti vastu uus õpetajate palgaseadus, sellest on jutt "Kongresside" peatukis.

Palk maksti meile Pärnu maakonna valitsuse kassast, Hariduse osakonnas koostatud palgalehe järgi. Palk ei muutunud, olgu siis, et elukalliduse lisa vast tõusis, vaid seisis kuust kuusse ühesugune. Ka suvepuhkuse palka ega haiguse abiraha meil ei tuntud. Palga saime iga kuu aasta läbi. Ka suve kuude eest ja haige olles maksti palk ühte viisi.

Kui suure ostujõuga see palk oli?

Seda on võimata öelda. Kaupu oli äärmiselt vähe. Müügil

puudusid täiesti suhkur, naps, sai, jalatsid, klaas, petrol, rooleum, kivisüsi, kultuurkaubad jms. Ligikaudu võib öelda, et seda, mis oli müügil, sai osta umbes sama palju, nagu enne sõda tolleaegse kihelkonnakooliõpetaja palga eest.¹⁾

Mina sain söögi Alliku käest - ta ei olnud ahne inimene ja võttis mu käest üsna mõõduka tasu. Temal oli oma majapidamine ja loomad, selle tõttu toitaineid külluses.

Ühe paari sääriskuid tellisin Nuia kingsepalt. See oli ühtlasi juuksur ja suur seltskonnategelane, kellega koos mängisime näitemängu. Pesu ja riietuse sain ema käest.

Nii tulin ma omadega päris keskmist viisi läbi. Pere-konnainimestel oli raskusi, eriti nendel, kel lapsed linnas koolis.

+

Palk toodi Pärnust. Käisime üks-teise alla raha toomas. Sageli tõi üks hoolekogu liige (Maanõunik Tõrvand). Mina käisin ainult ühe korra. Nimelt novembri kuul.

Halliste raudtee jaama (10 versta) läksin jala ja juha eelmise päeva õhtul valmiks. Jaamas oli puhvet, mis töötas kogu öö läbi, kui oli rahvast. Puhvetis oli päris mõnus teiste samasuguste rongiootajatega midagi suhu pista, kaarte mängida või muudu lõõpida. Sõit Pärnusse algas hommikul ööl ja vältas 4 - 5 tundi. Vedureid köeti halupuu-dega ja neis jaamades, kus puid peale võeti, seisis rong vähemalt $\frac{1}{2}$ tundi. (Kuni Pärnuni kulus tal 15 sülda küttepuid ära - sellega oleks üks talu saanud kogu aasta kütuses olla.

¹⁾ Siis oli palk 25 - 30 rubla kuus. Rubla eest sai puuda rukkijahu. Sai maksis 1 kop. Või 33 kop. *nael* Esimene ülikond, mille ma ostsin (kaunis tagasi hoidlik, maksis 15.- rubla). Hea hobune 100.- rub.

Pärnusse jõudes läksin kõgepealt randa. Tahtsin näha merd talvetingimustes. Kõndisin kaua aega plaazil-. Vaatlesin piiritud lumelagendikku. Küll oli ta võimas ja ilus. Siis otsisin üles Maakonna Valitsise.

Hariduse osakonna juhataja ja koolinõunikud nägid mind esimest korda. Seal tuli mul üksi kui teisi seletusi anda tööolude kohta uuesti asutatud koolis. Arvata-vasti jäi minust hea mulje. Lähkusin sealt väga heatahtlikkude soovitusatega kinnitusega, et nad usuvad, et Karksi kool saab hästi töötama.

Palk taskus, algas tagasisõit.

Ruttasin küll aegsasti rongile, kuid juba 2 tundi enne rongi väljumist olid kõik vagunid puupüsti rahvast täis tuubitud. Jõudsin end vaev-vaemalt sisse toppida.

Algas üks kõige raskemaid sõite minu elus. Kuni Mõisakulani meie vagunist mitte keegi maha ka ei läinud. Üks keskealine mees, kellega hommikusel ööl olime Hallistest rongile tulnud, seisis minu kõrval. Vestlesime tasa omavahel. Kui rong Voltveti jaamast välja sõitis, tekkis tal atakk - "O jumal!", ütles vaid ja langes teiste inimeste najale... Põrandal polnud ruumi. Mõisaküla jaamas võeti laip rongilt maha.

Niivõrd siis palgast ja palga toomisest.

Uue koolimaja ehitamisest.

Koolivalitsuse juhataja k. t. Hindrek Anso oli väljapaistev koolimees, seltskonna tegelane ja aiatöö entusiast. Vaata lisa leh. 75. Ta küis kooli kontrollimas ja majanduslikke küsimusi lahendamas. Temaga arutasime koolimajade probleemi. Õpetajatel on äärmiselt raske käia kolme koolimaja vahet, on võimata anda ühis- seid koorilaulmise tunde (4. - 6. kl.), võimlemise tunde ei saa nädalate kaupa üldse korraldada, kui ilmas- tik ei luba. Ja veel rida teisi põhjuseid.

Ka H. Anso kui kohalik elanik tundis olukorra raskust väga hästi ja ühiselt tulime otsusele, et turu ääres paiknev Nuija kõrts, mis on kapitaalne ehitis, tuleks ümber ehitada kooli hooneks. Tol ajal läks palju suuri kõrtsi koolimajades. Muuseas isegi Abja kõrts, Taageperas Ala kõrts jne. Vaatasime ehitise üle ja Anso otsustas: Kõik ruumid üle mõõta, joonistada praeguste ruumide plaan ja teine plaan, kus oleks uus ruumide paigutus ning kahe klassiruumi juurdeehitus. Pärast ümberehitamist kujuneks kõrtsi asemele 7 kl. jaoks klassiruumid, saalina tuleb kasutada "Iivakivi" seltsimaja, vanu koolimajade ruume tuleb kasutada intrina, õpetajate korteritena jms. (v. l. nr 59^a).

Anso lubas kõik teha, et Maanõukogus see küsimus otsustataks jaatavalt. Kui ei saa ka ühe aastaga ehitust lõpule, läheb kaks, isegi kolm. Aga peasi - Nuija saab ajakohased kooliruumid.

Ma täitsin omad ülesanded varsti. Kõrtsmik härra Kõverik vihastas minu peale nii mis hirmus ja hakkas kohe rahvast üles kihutama selle poisikese vastu, kes

Nuia kōrtsi
1919. a.

FK 324-7

Väga vana foto

Nuia kōrtsi hoone. 1919. a. Võrdlemisi suure kubatuuriga. Väikese Umber ja juurdeehituse teel oleks saanud 7-kl. kooli jaoks kõik klassiruumid ühes vajalikkude kõrvalruumidega. Tol ajal ehitati mitmed suured kōrtsid koolimajadeks. (Alal - Tugepera juures, Abjas, Kauksis - Põlva ligidal jm.). Kõige esimene uue koolimaja ehitamise projekt oligi - Nuia kōrts teha hariduse templiks. See plaan läks aia taha. Nelakümne aasta jooksul ei suudetud misskisugust ehitust ette võtta. Enne kui nõukogude ajal ehitati Nuia Keskkooli uus hoone.

kurat tean, kust ta tulnud.

Projekti gaatsin Anso kätte.

Aga ta ei läinud Maanõukogus läbi. Ette toodi ot-
situd põhjused: Riigil on vähe raha ja hädalisemaid
ehitamisi väga palju. Plats ei ole sobiv - ei saa ümber
koolimaja Suurt kooliaeda asutada. "Iivakivi" selts
on väga palju raha pannud ja ei ole moraalselt õigust selt
si käest ruume kasutamiseks ära võtta.

Ükski nendest ei pidanud paika. Tõeline põhjus oli
üksainus: H. Ansol ei olnud Maanõukogus mõjuvõimu ja
selle tõttu kukkus läbi see võrdlemisi väga hea
projekt.

Uus koolimaja jäi ehitamata.

Enam kui 40 aastaks jäi kool 3 - 5 majja laiali
pillatuks. Õpetajatel tuli jooksta majade vahet ja
teised pahed sellega kaasas.

Alles nõukogude ajal ehitati uus keskkooli hoone.
Vaata leh. 61.

Mina töötasin siis Abja rajooni Haridusosakonnas
ning võtsin osa uue koolimaja avamise pidustustest.

Nuia uus koolimaja

Selt's Kornel-

tegevu's.

Seltskonnategevusest.

Tol ajal oli seltskonnategevusest aktiivne osavõtt igale maakooliõpetajale ja ka igale teisele maa-
haritlasele nagu näit., vallakirjutajale, meierile,
apteekrile, ammaemandale, köstrile, jms. moraalseks
kohustuseks. Kuigi oli kohustus, aga ega seda kau-
geltki kõik ei täitnud. Isegi Karksist pärit kirja-
nik, ^{A. Kitsberg} töötades Karksi kihelkonnas, hoidis ennast au-
paklikus kauguses igasugusest seltskonnategevusest.
(Vaata lisa leh. —)

Meie kooliõpetajate kohta võib märkida nii ühte, kui
teist. Margus Luukase kohta vaata lisa leh. 23 G. Ro-
senbergil oli köstrina ja laulukooride juhina rohkes-
ti tööd rahva hulgas. Marga Loit tegeles rahvatant-
suga ja see ala oli 50 aastat ^{tagasi} täiesti lapsekingades.
Kuid ta oli esimesest eestikeelsest tütarlaste koolist
kaasa toonud mõndagi head sellelt alalt, mida oli ^{Siimalik}
pärastises töös kasutada. M. Taks liikus "Iivakivi"
ringkondades ja oli ja ^{oli} raamatukogunduse alal aktiiv-
selt tegev palju aastaid. Omast tegevusest räägin pikema-
malt teises kohas. Ainult Šults jäi teistest eemale.
Väljaspoolt kooli oli ka hulk aktiivseid tegelasi,
kes väga intensiivselt kaasa löid ja üks nendest oli
õigensu preester Allik, ^{Ta} ~~ku~~ oli andekas koorijuht ja
peale selle suur rahvamees. (Nii tookord nimetatⁱini-
mesi, kes oleks võinud rahvast eemal seista oma ameti
tõttu, aga olid alaliselt tegelemas rahva keskel.)

Iseloomulikud jooned.

Kogu tegevusel lasus sõjaaja pits - mehi leidus kohal liiga vähe. Alles pärast rahutegemist see olukord muutus. Meil ei olnud kõlavaid maailmaparandamise ega rahvaharimise eesmärke. Meie tegevus oli lihtne - me tahtsime käia lauluproovidel, näidendi harjutustel, pidudel, perekonnaõhtutel, aga vahel ka lihtsalt tantsimas. Teistel organisatsioonidel olid kursused, ka näitused kõnekoosolekud jne. Majanduslikel organisatsioonidel oli piim või tarbekaupad, laenu- hoiu ühisusel - krediidi muretsemine oma klientidele jms. Kõik see mahtus tookord ühise nimetaja alla - seltskonnategevus.

Omas ülevaates ma ei saa tuua kogu seltskonnategevuse kohta andmeid ja sellepärast piirdun ainult selle lõiguga, mis oli seoses kooliõpetajatega.

Meie tegevus keerles peamiselt vabatahtliku Tuletõrje seltsimajas, siis karskusseltsi "Iivakivi" ettevõtmistes ja Majandusühisuses. ~ Nii siis ^{minul} peamiselt tuletõrjes.

Olgu kohe alguses öeldud, et meie, tegelased, tuld ei tõrjunud ega pritsimeeste vormiriietustki meil ei olnud. Meie laulsime Alliku juhatusel. Allikul oli päris arvukas ja hästi ühtekuuluv segakoor 35 - 40 lauljat. Harjutustel abistas teda ta abikaasa. Koor esines pidude puhul päris võimsalt. Eriti head olid tal tenorid, Polli vallakirjutaja Veevoga eesotsas. Koori lemmiklaul (tenori soologa):

Küll üksinda rändan
Ma üksikuid teid,
Nagu linn läbi õhu
Sest kadund mu neid...
Surnuaiale lähen,
seal seisma ma jään

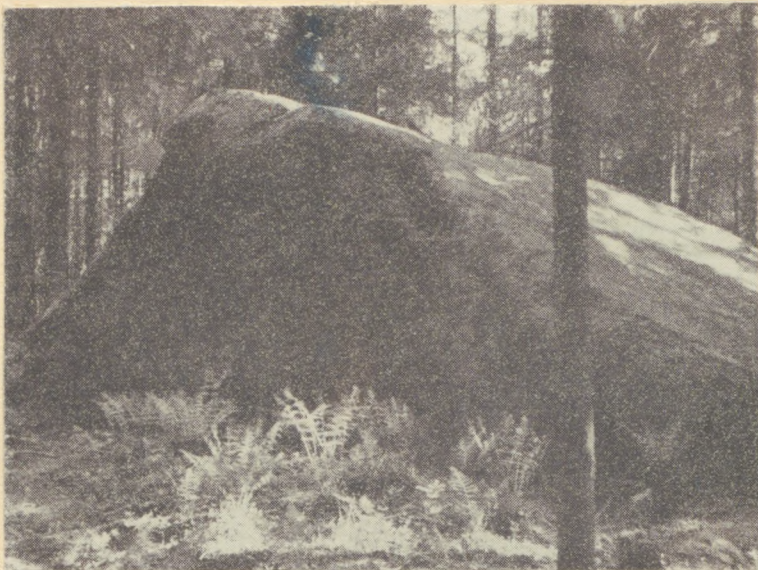
63a

11

Tuletõrje seltsimaja,

Tundmatu foto. 1919.

Tuletõrje seltsimaja oli rohkem kuuini sarnane. Nüüd on ta ümber ehitatud - sissekalk teisest otsast tehtud. Teda nimetatakse nüüd Nüia Kultuurimajaks. Selles majas pidasime kõik kooli peod. Kuna aktused ja võimlemised toimusid "ivakivis". See pidi olema nii, et austada mõlemaid omavahel võistlevand seltsa.

Iivakivi — suurim rändrahn Viljandi rajoonis

12

Karksi end. vallamaja lähedal Pilgu talu lõpikus asub Viljandi rajooni suurim rändrahn, mis rahvasuus kannab Iivakivi nime. Vanaisad mäletavad, et nende nooruse päevil olnud ta keskmisest mõhest kõrgem. Nüüd olevat mõnevõrra vajunud.

Karksi karaskuse selts võttis endale nimeks "Iivakivi". Mitme aasta kestel koguti pidudega, näitemüükidega, annetustega ja laenuidega niipalju vahendeid kokku, et saadi ehitada punasest tellikivist seltsimaja. Suure kõrge pidusaaliga.

Pärast ehitati Tuletõrje poolt teine seltsimaja kõrtsi taha.

See oli meie minevikus ainulaadne juhtum, et viikesse alevikku ehitatakse kaks seltsimaja, kuna ükski polnud kullaldaselt tegevusega koormatud.

"Vanaisade päevil" oli kõike rohkem, kõik palju elavam, kõik ilusam ja isegi kivid olid suuremad kui praegu.

Ja seal alles tunnen
Et nii üksinda ma.

Laulukoorist kutsuti mind juba teisel nädalal näitemängu mängima. Neil oli käsil A. Kitzbergi draama "Enne kukke ja koitu" ning hädasti veel ühte ^{mees} tegelast tarvis. Olin kohe nõus. Jahii algaski Karksis minu näitleja tegevus. Varem olin ka korda 10 või enam näitelaval olnud ja mõnikord olin isegi päris hästi esinenud.

Harjutuste käigus kujunes nagu iseenesest, et minust sai isegi midagi näitejuhi taolist. Seda tiitlit tookord asjaarmastajate laval ei tundudki. Iga osaline leiutas ise endale tooni ja tegevuse. Kui mõni teistele just jalgu jäi, siis sellele mina ütlesin midagi ja kes osa ei viitsinud ära õppida, siis sellele ka tuli öelda mõni tõsine sõna. Seda ma tegin ja mitte ei mäleta, et keegi oleks mulle vastu rääkima hakanud - olin võõras ja ikka koolijuhataja ka.

Harjutusi oli iga nädal $1\frac{1}{2}$ - 2 kuu jooksul ja siis oli ^{tiis} enam-vähem ettekantav.

Üldse "lavastasime" õppeaasta jooksul kolm näidendit. Iga ühte kandsime ette ühe korra.

Esitus kulges enam-vähem tavalisel asjaarmastajate tasemel. Äpardusi ^{jultus} ~~alla~~ enamikus tühiseid. Aga rahvale meeldis nii koorilaul kui ka näitemäng.

Rahvast tuli alati saal otsast otsani täis. ^{Pöör} ~~ma~~ oli rahvale tarvilik. Eriti osavõturohked olid n.n. keskmise puha peod. Siis tulid linnadest ja mujalt õpilased koju, siis tulid sugulased külla, - kõiki oli tarvis seltsi ^{maija} ~~ma~~ tuua. Seal ^{leidis} ~~oli~~ nii ohtrasti kohtamise võimalusi ja pruutide valik missisugune. Ning see kõik kuulus asja juurde. Naljahambad olid välja rehkendanud, et abielud

sõlmitakse kull taevas, aga alustatakse seltsimajas.

Ja lõpuks ^{juhtus} ~~ada~~ ju neidki, kes tahtsid kuulata laulu^{x)} ja vaadata näitemängu, ilma et neil ühtegi patust mõtet oleks olnud.

Nuud veel paar sõna lavatagusest olemisest pärast näitemängu lõppu.

Kui peokava läbi ja kui kõik oli läinud nii, nagu ta parajasti läks, siis tekkis näitelava taga, seal kolisside ja rekvisiitide keskel, üks toredamaid olemisi tegelastele. Ühingu poolt anti meile tavaliselt teed ja tee juurde leiba heeringaga.¹⁾ Ei mäleta ^{omast} pikajalisest näitelava praktikast, et kunagi oleksin klaasitaieist kuumast teeveest (magustatud sahariiniga) sellist hedmeelt tundnud, kui pärast näitemängu lõppu, kui olid kõik erutused ja apardused selja taga ja kui tegelastel kõigil aiva niisugune tuju, et muudku peavad kiitma üksteist ja iseennast ka. Ei saa sinna midagi parata, et isegi 50 aastat hiljem on põhjust erilise hellusega meenutada noid kunagisi tegelasi, kes juba ammu läinud ära

Leta jõuka kellest mälestuski ~~...~~ ununenud.

x) Tavaliselt on lahutamatud mõisted: vene papp ja kahva pimestaja. Kuid professor Allin oli kõigepealt noorijuht-entusiast. Ja sellisena on ta jäänud vanema põlvkonna mälestusse

¹⁾ Mõnel pool olid tuletõrje peod kuulsad oma joomingute ja nende tagatippude poolest. Oli küllaltki pidutsemisi, ~~ka~~ kõik peo tulud lasti lendu samal õhtul. Meil seda ei olnud. Meie olime isegi joobnud omast noorusest, omast tegevusest. Meie olime ^{alkoholitagi} enda meelest väga tähtsad.

Lisad.

Saebelmannide maja Karksis.

Veel hiljuti seisis pildil kujutatud Karksi köst-
rimaja püsti. Vana küll - üle 140 aasta - aga siiski
oli veel elanikke taies, kes kõik tahtsid kasutada elu-
ruume, kuid ilma, et keegi oleks remondi või vähemalt
katuse parandamise peale mõtelnud. Läänud suvel maja lam-
mutati. Kuid mälestused selle maja elanikest (ligikaudu
100 aasta kestel) ei tohiks mitte kustuda.

+ + +

Vana Saebelmann töötas esialgu Audrus köster-
kooliõpetajana. Ta perekonnas oli kodune keel saksa keel.
Ta oli laialdaste huvidega inimene, luges väga palju,
mängis hästi klaverit, ja kõige selle juures oli veel
tubli põllumees - sest palga üks osa oli köstri talu.
Audrus sündisid Saebelmannide peres 3 last:

Cesillie - hiljem G. Rosenbergi (I) abikaasa, 1841.

Emilie 1843. a.

Aleksander - hiljem helilooja Kunileid - 22. nov. 1845.

Ligikaudu 1848. a. lahkus Saebelmann Audrust ja
asus Karksisse köstriks. Elama asus ta siin pildil kuju-
tatud majja. Siin hakkas ta pidama ka köstri kooli, mis
oli kohuslik tolle aja seaduste järgi igale kihelkonnale.
Sellisest köstri koolist tulid välja vallakooli kool-
meistrid.

Hiljem kujunes järk-järgult selle kooli baasil välja
Karksi kihelkonnakool. Vaata pilt lehek. 102

1851. a. 26. sept. sündis poeg Friedrich, hiljem
tunnustatud helilooja. Peale nende oli perekonnas veel
kolm last - kokku 7 last.

Karksis kujunes Saebelmannide perekond üheks kultuursemaks pereks kogu Viljandi- Pärnu maakaritlaste hulgas.

Eriti andekas ja väga suure töövõimega oli vanem poeg Aleksander. (Varjun. Kunileid.) Kahekümne aastase noor- mehena lõi ta omad ilusamad laulud. Tema lauludes kõlas võitlusvaim ning piiritu kodumaa armastus. I üld- laulupeo repertuaari võeti ainukesed eesti laulud Kunileidi "Sind surmani kull tahan" ja "Mu isamaa, on minu arm". Need laulud on püsinud kooride repertuaaris 100 aastat. Ja püsivad veelgi.

Pärast Cimze seminari lõpetamist töötas ta Peter- buris, Gatšinas ja Poltaavas peamiselt kodukooliõpetaja- na padlike ja isegi ühe vürsti perekonnas. Suved veetis Karksis ja esines siin kontsertidel. Ta oli noorsoo eba- jumal. Väga auväärne.

Aga kodumaale töökohta ei püüdnudki otsida.

Temal oli aristokraatide perekondades võrratu menu. Olles hästi kasvatatud, heade maneeridega, galantne ja nügusa välimusega, avanes talle tee kõrgemasse selts- konda kaunis kergesti. Lisagem veel juurde, et ta oli naiste lemmik ja ta elu viimane romaan olnud ühe krah- vitariga.

Ta lühikene elu kulges otse kui tähelend. Lootused ja ootused, mis kodumaal temale pandi, ei täitunud iialgi. Laulupeole järgnevatel aastatel ei loonud ta enam mi- dagi erilist. 30. eluaastal haigestus ta tuberkuloosi ja suri.

Saebelmanni noorem poeg Friedrich oli ka väga an- dekas. Omandas juba poisikesena kodus klaverimängu oskuse

13

14

Saebelmannide maja.

FK324-8 H. Hellermäe
foto 1967. a.

Karksi-Nuia kihelkonnakooli naabruses/asus köstrimaja, mida nimetati rahva keskel Saebelmanni majaks. Selles majas elasid ja töötasid Saebelmann ja ta järglased 90 aastat. Saebelmanni aed oli niisamuti, nagu Niitsaadu Polli-Peraküla, Longi, ja Maie kooliaiaadki ümbruskonnale kodukaunistamise eeskujuks.

Lõpetanud Címze seminari sai sisse Peterburi konservatooriumi. Õppis seal ainult ühe aasta prof. V van Arcki juures. Kindluseta iseloomu tõttu lahkus konservatooriumist, katkestades edasiõppimise. Töötas ligi 30 aastat Paistus kihekonnkooli õpetajana, kooride juhina ning orelil, klaveril ja tšello-solistina. Heliloojana on ta meile jätnud "Kaunimad laulud", "Ellerheina", "Su priiust olid matnud" ja teised ^{koori} laulud. Neid on ette kantud tuhandeid kordi, neid oskasid omal ajal kõik koolilapsed ja nendega avati kongresse.

+ + +

Saebelmanni juurde tuli abikooliõpetajaks 1860. aasta ringis Georg Rosenberg (I). Ta oli sündinud õisus 1837. Hariduse saanud ühes seminaris ja saksa keele põhjalikult kätte õppinud. Tookord abikooliõpetaja sai võrdlemisi väikese töötasu rahas, kuid tal oli köstri lauas prii ülalpidamine. Seega hakkas ta poolest saadiknagu S. perekonnas elama. Cesiilia oli siis 19 aastane ja nooremehe silmade kaudu vaadatuna - väga ilus.

On iseenesest mõistetav, et nad ei saanud üksteisest külmalt mööda minna.

1864. aastal nad abiellusid ja elasid 40 aastat koos. Neil oli 5 poega ja 5 tütart. Üks poegadest oli Georg Rosenberg (II) - matemaatik Kärksi koolis, üks tütardest Berta - pärastine M. Lukase abikaasa.

Esimesest Rosenbergist on jäänud omakstele mälestus kui suurest napsi sõbrast. Olgu märgitud, et ca 80% omaaja köstritest olid joodikud. See võis olla tingitud kiriklikkudest talitustest, millede puhul pakuti lugejale otse pealetükkivalt alkoholi. Võtke ja

võtke... Pidi olema eriti kindel iseloom, et sarnasele survele vastu panna. Rosenberg oli selles suhtes nõrk. Ta joomised läksid sageli niivõrd liiale, et mõni päev ei võidud teda klassi lasta ja poeg Georg Rosenberg (II) hakkas aegajalt isa asendama. Kõigest sellest tingituna tekkis perekonnas küllaltki raskusi ja arusaamatusi. Kuid väljaspool perekonda tundis kogu kihelkond kõstrit kui toredat rahvameest, vaimukat vestlejat, väga head kõnepidajat. Üldse - tema oli rahva keskel väga lugupeetud mees.

Kihelkonnakooli abikooliõpetajaks määrati 1881. a. Margus Lukas. Ta elas küll kihelkonnakooli majas ("oru kaldal"), kuid söögil oli ikka kõstri pool, nagu ~~muu~~ kõik tolle aja abikooliõpetajad. Ta ei saanud külmaks jääda kõstri tütre Berta vastu. 1894. aastal nad abiellusid. Aasta varem sunniti Rosenberg (I) lahkuma koolijuhataja kohalt. Asemele kihelkonna konvent valis M. Lukase. Mõne aasta pärast pidi Rosenberg (I) lahkuma ka kõstri kohalt ja loovutama selle oma pojale G. Rosenbergile (II). Viimane töötas sel ajal juba M. Lukasega koos matemaatika õpetajana koolis. Sest saadik ei olnud enam kõster ühtlasi ka koolihärra-juhataja.

1903. aastal G. Rosenberg (I) läks purjuspäi Linnaveski järvele koos teistega võidu ujuma ja uppus.

* + +

Teisest Georg Rosenbergist on mälestuste lehekülgedel korduvalt juttu olnud.

Juurde võiks lisada mõned eluloolised andmed:

Sündinud 1870. aastal. Hariduse saanud isa juures ja Gimze seminaris. Oma 50. a. sünnipäeva pidas 1920. a. (millest on jutt lhk. 84). Ta oli nagu vanaisagi (Saebelman) suur raamatusõber ja luges väga palju. Erilist huvi tundis ajaloo vastu. *Saksa keele os-*

kuse omandas juba kodus. (Nii Saebelmannide kui ka Rosenbergide kodune keel oli saksa keel.) Kogu eluaeg kasvas, elas, õppis ja töötas ta samas "Saebelmanni majas". Juubelil tuli temaga juttu kohavahetamisest ja kohal püsimisest. Ma sõnasin, et mina olen juba vahetanud 5 kohta ja olen alles 23-aastane. Siis tema lausus: "Kui küll mind sunnitakse kunagi Karksist vägisi lahku- ma, siis oleks see ühtlasi hauda minek."

Ja tõesti - temal ei tulnud tarvidust sellest majast lahkuda, enne kui viidi Karksi surnuaiale.

+ + +

Georg Rosenbergi poeg oli jällegi Georg (III). Ta on kõrgema haridusega matemaatik, õpetaja Pärnu-Jaagupi Keskkoolis ja matemaatika raamatute autor. Elab Pärnus.

+ + +

Niivõrd ühel kohal püsivat perekonda kooliõpetajate liikuvast peres on väga harva leida.

Margus Lukas,

Endise Karksi kihelkoonakooli ja pärastise Nuia 6-eklassilise algkooli juhataja M. Lukas sündis 30.VI 1859. end. Polli vallas Tõnismatsi talus. Algas oma kooliteed 12-aaastaselt Saaretsi külakoolis, mis asub Polli vallamaja lähedal, ja õppis seal 2 aastat (1874-1875.), siis viidi ta Karksi kihelkonnakooli. Seal õppis 5 aastat. Pärast selle lõpetamist astus Tartusse Hollmanni seminari. Seal õppis 2 aastat ja lõpetas kursuse 1880. aastal.

Karksi kihelkonnakooli kohta mõned andmed vaata 1. 22. 77.

Hollmanni seminari kohta paar märkust: See õppeasutus oli loodud külakoolmeistrite ettevalmistamiseks Lõuna-Eesti jaoks. Ta töötas 1873. - 1887. aastani end. piiskopi Fr. Hollmanni juhatusel. Õppekeeleks oli eesti ja osalt saksa keel. Vene keel oli õppeainena käsitlemisel. Õppejõude 3.

1. Direktor Hollmann - siiski rohkem kooli- kui kirikumees. Eesti kooli ajalugu käsitas Hollmann kui luteri kiriku suurimat kultuuritööd. Erilist rõhku pani usuõpetuse metoodikale.

2. Johan Kurrik - tuhandekunstler. Õpilased murdsid pead, et mis on tema eriala. Trükimusta nägid tema raamatutest järgmised nimetused: Algebra õpik.

Turnimise õpetus.
Kolm suurt lugu. (Kalevipoeg, Kalevala ja Niebelungide laul lühidalt ümber jutustatud).
Kiriklikkude talituste käsiraamat maakoolmeistritele ja köstritele.

Ja veel teisi sarnaseid. Ta oli puhtal kujul tolle aja kõik-teadja, rahvusliku orientatsiooniga inimene. Seminaris õpetas ta muuseas orelimängu. Pärast seminari likvideerimist töötas ta hulk aastaid Tartu-Maarja koguduse köstrina.

3. Peeter Org - kadakas. Väga nõudlik saksa keele õpetaja. Ka mõnda õppeainet käsitas ta saksa keeli. Seminaristidega eraviisil vesteldes, kasutas alati saksa keelt. Nõnda said õpilased päris põhjalikult kätte saksa keele oskuse ja sellega ühes suure huvi saksa kirjanduse lugemiseks algkeeles. Kuid sellega ühes omasid nad ka kadakluse vaimu. Org oli neile autoriteediks ja jäljendamisevääriliseks eeskujuks.

Nii see omaaegne õpetajate sepikoda. Erapooletu hinnang sellele õpeasutusele on kooliajaloolastel veel andmata. Aga ligikaudu võiks see kõlada niimoodi:

"Jo ta ikka midagi oli kah. Oleks võinud parem olla, midagi cümze seminari taolist (Valgas). Aga seda kahjuks ei olnud."

+ + +

Pärast seminari lõpetamist töötas ^{Lukas} ta 50 aastat ühel ja samal töökohal Karksis.

Töö käigus tulid suured raskused vene keelega: kõiki aineid tuli hakata vene keeli õpetama. Lukas omandas võrdlemisi kiiresti keele ning vene keele õpetus Karksis ei olnud mitte halvem kui mujal.

Musikaalne oli ta juba lapsest saadik. Aga eriti suur mõju ^{temale} oli Saebelmännidel (Isa - koolijuht, Aleksander ja Friedrich).

Peale koolitöö tuli osa võtta aktiivselt seltskonnategevusest. Sel alal on M. Lukas võrdlemisi palju ära teinud. Ta organiseeris Karksis 1882. a. meeskvarretti. Pärast selle baasil lõi arvuka segakoori 1887. a. Seda koori juhatas ta palju aastaid. Kui Nuia Tule-
tõrje ühingu ümber koondus teovõime^{ine} segakoor preester Allimu

juhtimisel, siis lagunes Karksi segakoor laiali.

M. Lukas oli juhtiv tegelane väga mitmes majanduslikus organisatsioonis. Nimelt: Karksi Laenu-Hoiu ühisuses. Karksi Majanduse ühisuses (kooperatiiv). Peale selle veel paljudes teistes.

+ + +

Tööle on see kasuks, kui inimene 50 aastat ühel ja samal töökohal kogu ihuhingega tegevuses on. Aga inimese isiklik arenemine kitseneb selle tõttu, kui tal ei ole võimalusi iialgi kitsast kirikuküla miljööst kaugemale pääseda ning ka teiste töö- ja tegevuse vormidega tutvuneda.

Muidugi, veerevale kivile ei kasva sammalt. Ja kes alaliselt töökohti vahetab, selle töö ei ole produktiivsus.

Kuid optimaalne määr on tarvilik selgi alal.

^k
Hendrik Anso.

Sündinud 1883. a. Abja vallas talupidaja perekonnas. Õppis Karksi kihelkonnakoolis, hiljem Sindi min. kooli juures olevas pedagoogilises klassis ja õiendas 1908. aastal kihelkonnakooli õpetaja kutseeksami, pärast ennast väga palju täiendanud. Oma elutööd algas Kaarlis vallakirjutaja abilisena, siis 1906 - 1919 Polli-Peraküla kooliõpetajana. Kool oli ~~väga~~ väga perekas - üle 40 õpilase klassis ja need jagunesid kolme jaoskonda, Peale nende käisid laupäeviti "suured lapsed", kes valmistusid leeri minema. Raske on selle töö mahtu kirjeldada paari reaga.

Anso oli haruldase töövõimega inimene: ta oskas oma aega ja tööjõudu optimaalselt jaotada. Peale koolitöö ja tohutu vihikupakkide parandamise jätkus tal aega laulukoori juhatamiseks, haridusseltsi asjaajamiseks, rahva- raamatukogu organiseerimiseks. Ja, vähe sellest, tema oli kohaliku ühispiimatalituse asutajaid, selle juhatuse liige ja veel mujalgi.

Tema tervis ei olnud kuigi hiilgav - lonkas teist jalga. Kuid sellele vaatamata oli tegev põllu ja aiatöös ning eeskujulik mesinik.

Suur soo algas juba kooli aia tagant peale. Ta asutas haruldase kooliaia ja kultiveeris osa soodki - aia alla. Nüüd on ammuilma too aed hävinenud, sest pärastised Peraküla kooliõpetajad ei lugenud kooliaeda mitte millekski. Soost võidetud aia osa on tagasi soostunud. Ainult tiigid, mis Anso kaevas, et kooliaeda veega varustada, on seal sooserva sees veel alles.

1919. a. Maavanem kutsus ta Haridusosakonna juhataja jaks. Kuid olles väga agressiivne oma iseloomu poolest

sattus ta juba töö algul vastollu Maanõukoguga, kus istusid Pärnumaa tuusad, kes ei sallinud niisugust seltskonnategelast. Poliitiliste parteide vahel oleks tulnud laveerida sootu teistsuguste meetoditega, kui Pera külas piimaühisust asutades.

Ansot ei valitudki osakonna juhatajaks - tajai ainult k. t. ja pidi aasta pärast koolivaltsusest lahkuma. Ja sellest johtuski, et meie ühine ettepanek - Nuia kõrts ümber ehitada kooli hooneks - ei leidnud poolehoidu.

Oma pärastises tööelus oli ta kaua aega Ministeeriumis Kooliosakonna juhataja abi. Kuid mis meid eriti imestama paneb, oli tema seltskonnategevus Nõmmel.

Oli Nõmme Haridusseltsi asutaja ja kauaaegne juhataja, Nõmme rahvamaja (kultuurimaja) ehitamise initsiaator ja üks selle läbiviijatest. Nõmme Rahvaulikooli asutaja ja selle aktivist, pidades seal tohutu arvu loenguid. Siis veel kauaaegne Eesti Haridusliidu juhatuse liige jms.

On teinud väga palju kaastööd ajalehtedele.

+

See on entusiast-seltskonnategelase elulugu. Ja kui juurde lisada, et mitte ühtegi märka ta ei teeninud kõige selle pealt, mis ta seltskonnategelasena tegi, ei saanud tasu ühegi loengu eest ja isegi ajalehtedele tegi kaastöö maksuta (vähemalt suuremalt osalt) - siis peab tõesti aukartusega mõtlema sellele inimesele.

Kingsepa õpipoiss Evald Anderson.

Andersonid¹⁾ elasid 2 - 3 versta Nuiast Tartu teed välja sõites (Ainjas). Neil oli seal vaikene elamu ja lapike maad. Vanal Andersonil oli juba kolmas naine, see tõttu leidus sealperes mitut sorti lapsi, suuri ja väikesi. Perekonna pea ise ühes vanema pojaga käisid ehitustöödel ja teenisid hästi. Tookord maksti kõigest natuuras ja leiva puudust, samuti lehmala Ninaaluse kriisi ei olnud.

Aga Evaldist poeg (teisest abielust) ei viitsinud koolis õppida. Ta jäi 1920. aastal V klassi kirsust kordama Karksi koolis ja ei tahtnud enam üldse ~~koolis käia~~. Isa oli temaga päris hädas. Aga siis sai ta Abja kingsepa Lõhmusega kaubale. Viimane oli nõus võtma Evaldi enda juurde õpipoisiks kolmeks aastaks tingimusega, et selle aja sees saab õpipoiss meistri käest ainult söögi ja sellitoas magamise aseme. Poisi kohus on viisakas olla, hoolsasti ametit õppida ja ka kõik majapidamise tööd teha, mis ette tulevad. Kauba kinnituseks peab isa 3000.- marka kautsjoni Lõhmuse kätte maksma. Selle saab Anderson tagasi, kui poiss õppimist enne tähtaega ei katkesta ja midagi pahandust ei tee.

Kingsepp-meister Lõhmusel oli Abjas suur maja, 7 - 8 toaga, mille oli peamiselt naise kaasvarana saanud. Tal oli laialdane majapidamine: lehm, mitu siga, kanad, tige õuekoer, jms. Ümber maja vakamaa suurune aed. Peale selle heina- ja kartulimaa.

¹⁾ Kõik nimed on väljamõeldud. Sündmused on kirjeldatud täpselt nii, nagu Anderson need minule jutustas.

Et meistri vanem tütar Leeni-preili Viljandis koolis käis, väga peen oli, ühtegi majapidamistööd kodus ei teinud ja et ka noorem tütar 14-~~15~~ aastane Anette väga vähe ennast koduse tööga määris, kõige selle tõttu langesid majapidamise ja aia-~~tööd~~ majaproua ning õpilase õlgadele. On arusaadav, et sellises olukorras ei saanud Evald teinrkord päevade kaupa töökotta siiseigi astuda. Kuid see kõik oli ette teada^{ja} olukord poissi eriti ei kurvatanudki. Peaasi, et nädalake kuidagi mööda saab, sest siis tuleb laupäev, saab Ainjale koju minna, seal saab sauna ja kodus on nii häa olla.

Ainjasse sai Abjast 16 versta. Kuid mis see ^{vah} on poisil visata, kui on millelegi heale mõtelda.

Aga võõrasema on siiski ikka võõrasema. Ta ei saa aru, et jõudsasti kasvavale poisile on tarvis siis uut ulikonda, kui olemasolevad püksid ainult poolde vardasse ulatuvad, kui varukad on vastikult lühikesed, ja üldse, kui sa riietes näed välja nagu kitkutud kana.

Kõige solvavam oli see, kui samaealine meistri preili Anette talle köögis nina alla hõõrus, et kas sina kah, pigilapp, midagi oled? Poiss oleks tahtnud kas või eluhinna eest tudruku silmis midagi olla. Aga teda alandati igal viisil.

Evaldil on meeles veel tänaseni järgmine lugu:

Leeni tuli Viljandist rõngiga koju, kooli-vorm seljas ja ^{is}nii õhuline, just kui lendu minemas. Astus kööki ja tahtis silmi pesta. Aga panges ei olnud vett. Kohe hüüdis ta pooliriseva häälega töötuppa:

"Evald, vett ei ole."

"Mine sitale." rõvetses poiss vastu. "Võid väga

hästi ise ka vett tuua."

Õnnetuseks kuulis seda teises toas viibiv meister. Ta võttis sõnalausumata rihma. Evald oli siiski härmiselt nobe, haaras valkkiiresti pangile ja laskis tulistjalgu kaevule vee järgi.

Nii oli too veetoomine. Andersonil oli veel teisigi huvitavaid seiku meenutada sellest, kuidas pidi alalõp-mata ja ikka kuhugi jooksuma, kuidas pidi süstemaatiliselte neid töid tegema, mida oleksid võinud tüdrukud teha. Kuid viimaseid kasvatati väga peeneteks.

Erilise kibedusega aga meenutas ^{veel} ~~teravalt~~ nüüd, kui sellest kõigest on mööda nii palju aastaid, neid meistri väiklusi, kuidas ta ei tahtnud õpipoisile näidata moodsa kinga tegemist, vaid toppis talle igasugust vana rämpsü parandamiseks. Aga Evald oli teravate silmadega ja kuldsete kätega nooruk. Midagi oleks ta siiski 3 aasta vältel omandanud (ka sell oli sõbralik inimene ja näitas alati, kui meistrit silmapiiril ei juhtunud olema), kuid rõivad... rõivad... Need jäid iga kuuga ikka kitsamaks ja püksid läksid lühemaks.

See oli otse füüsiliselt valus, kui mõnikord puhapäeviti poiss Ainjasse koju ei saanud minna, ja siis ihuüksinda istus sellitoas akna all ja vaatas uulitsale... Seal liikus kuldne noorus. Kõigil kombekohased ülikonnad. Ainult temal mitte...

Kuid siiski ... Kuidagiviisi möödus aeg. Saabus juba teise aasta kevad. Ja hakkas liginema Halliste kihelkonna pruutide suurparaad, s. o. araseletatud; tüdrukute leeripäev, kus oli kuuldavasti rohkem kui sada kaunimat neidu.

Juba 3 kuud ette oli tellitud tööde järjekord Lõhmuse juures nii suur, et uusi tellimusi leerikingadele enam vastu ei võetud. Tööd tehti sageli öösitigi ja Evaligi ei saadetud töökojast hetkekski enam välja - ta tegi igasuguseid lihtsamaid töid ja oli ka peaaegu nagu kingsepa eest. Nii et raha aina tuli...

Kõige kibedamal tööajal astus töötuppa kodutu hulgas ja joodik, kuid võrratu hea töömees omal alal. Nimelt naiste kingade osas... Ta palus peavarju ja paariks nädalaks tööd. Kaubad sobitati sellide kuuldes, kes oleksid ^{võinud} pärastpoole vaielduste korral tunnistajateks olla. Hulgas jäi tööle. Lõhmus võis veel mitu uut tellimist vastu võtta. Teenistuse väljavaated aina suurenesid.

Aeg kulus. Leeripäevani jäid ainult mõned örnad päevad. Aga tööd olid ka kõik lõpukorra ja töökojas valitses muretu meeleolu. Hakati isegi uusi töid, mille tähtpäev veel üsna kaugel, ette võtma. Eriti hulgas ei tahtnud asjatult aega raisata.

Huvitav oli neil õhtutel sellitoas. Päris sell oli lasknud endale õmmelda uue ulikonna. Ise oli teinud moodsad lakknahast kingad. Viljandist ostis maniski, uue lipsi ja kaeštulfid (mansettid). Õhtuti prooviti sellitoas igat eset, et näha, kuidas nad istuvad. Kas ikka kõlbab rikka pruudi aupäevale minna, või ei? Rändam sell oli väga asjatundlik sel alal - nähtavasti oli ta omas elus näinud ka kõige ^{nooeli} ~~moodse~~maid väliskesti. Ta andis väärtuslikke näpunäiteid heade kommete kohta ja ka kõiges muus. - Aga Evald pidi seda kõike nälgjase pilguga pealt vaatama, endal ahastus südames.

Kuid, hea küll. Külap kunagi kujunevad lood ja laulud teisiti. Moodsate kingade tegemine on nii hästi

kui käes juba. Kulap tuleb kord päev, et ka tema läheb uue ülikonnaga oma kallima leeripäevale.

+ + +

Viimaks suurpäev ise.

Pühapäeval läksid kõik sinna, kuhu oli kellelgi minna. Lõhmuste perekonda oli palutud kolmele poole. Sell lubati juba reedel töölt priiks. Evald läks ära oma koju Ainjasse. Ta ei tahtnud näha teiste õnne ja armastust. Rändsell palus meistritl paari sorokovka viinaraha, et ennast ka inimesena tunda. Kas või ainult pool päevagi. Aga nii imelik. kui ka see oli, Lõhmus pidas kinni kokkuleppest (mitte enne raha anda, kui töötamise lõpul, ja see lõpp pidi olema paari päeva pärast), ja ei anⁿud mitte üht markagi. Kull teda palus ka proua. Et anna ometi inimesele viinaraha. Aga ei midagi. Lõhmus jäi oma juurde kindlaks ja ei anⁿud ega anⁿudki. Hulgus ei saanud kuhugi minna.

Üksi. Selge peaga... Sel ajal, kui kõik maailm laaberdab... Ta läks töötuppa ja hakkas seal tegema ühte uut kingapaari.

+ + +

Järgnev esmaspäev kujunes Lõhmuse töötoas "sellipäevaks." Evald ^{na} ei tulnud sel päeval Apja tagasi - lüpsku ise oma lehm ja söötku siga. Kõik, peale proua, puhkasid piduväsimust. Või parandasid pead. Rändsell kopsis aga hooliga oma pooleli olevate tööde kallal. Teisipäev oli tema viimane tööpäev ja ta tahtis raha kätte saada ning siit lahkuda. Niiviisi seesündiski.

Arvete klaarimisel jäi üks paar kalleid lakk-kingi veel liistude peale kuivama, nendest ei võidud veel liiste välja võtta. Aga niigi ~~võis~~ näha, et töö on aus. Ning Lõhmus maksis kokkulepitud tasu viimase kopikani.

välja. Lahkuja-jõudis veel õigeaegselt rongile. Ja sõitis minema.

Ülejärgmisel päeval, s. t. kolmapäeval hakkas meister ise kingapaarist liiste välja võtmaja. Siis ilmnes, et on juhtunud eriskummaline lugu: liistud välja ei tulnud ega tulnudki. Kisu või kingad tükkideks, liistud ei nihku mitte millimeetritki!

Toho tuline kurat!! O-sa elusaatan!! Ja kõik need teised veel vägevamad sõnad.

Ja siis selgus pöörane lugu - vandersell oli enne taldade allaõmblemist lõõnud läbi pinsoli suurepeaga pappnaela liistusse. Tald tuli sinna peale ja keegi ei võinud aimatagi, millise habematu tembuga hulgas oli saanud hakkama. Liistud üldse välja tulla ei saanudki, muidu, kui lõigu kingad tükkideks.

Kus selle kahju ots! Kus selle habematuse piirid!

Vana Lõhmus pidi kellegi kaela oma õiglase viha välja kallama. Ja see keegi oli loomulikult õpipoiss Evald Anderson.

"Sa igavene naru! Sa nägid küll, mis ta tegi, aga ei tulnud minule ütlema."

+ + +

Nii lõppes Andersoni õpipoisi ajastu sellega, et rihma hoopide eest põgenedes poiss jooksis ära Penujasse. Seal kauples enda ühe sugulase juurde sulaseks. Aga Evaldi isa, vana Anderson, jäi 3000.- mrk. kautsjonist ilma.

Mis neist kellestki sai?

Leenist sai koolipreili. Ta jäi üksikuks. Elab praegu pensionärina omas suures majas.

Evaldi käsi on käinud väga vaheldusrikkalt. Sulasest

sai rändkaupmees. Rändkaupmehest suure jalatsite äri peremees ja tööstur. Viimased natsionaliseeriti ja kaupmees saadeti Siberisse. Sealt tuli väga toimeka mehena tagasi ja on praegu Tallinnas maja ja suure aia omanik (Linnukülas.) ^{Kinnisvara} ~~Selle~~ eest pakuti talle 5000.- rubla.

Kui ta selle loo oli minule jutustanud, siis palus viia Apja Leeni-preilile tervitusi. Küll ta mäletab, kui ütlete, et Anderson saatis.

Miks ei peaks ta mind mäletama.

Kui ma need tervitused edasi andsin, siis lausus Leeni väga väarikalt:

"Mitte ei mäleta. Jah võib olla."

Ja lisas veel kor õhates juurde:

"Ei. Mina ei mäleta."

Üks kummeline poliitõpetuse tund.

Georg Rosenbergil (II) oli 1920. aastal kevadel 50-ne - aasta sünnipäev. Kulalisi oli palju. Nende hulgas ka mina. Peolauas aetas proua Rosenberg mind istuma Halliste pastori von Dehni kõrvale. Mulle oli see olemine väga ebamugav.

Nojah, - Vestlesime siis kuidagi viisi. Lause siit, teine sealt. Millest sa ikka sellise mehega räägid.

Viimaks läks meil jutt talurahva vabastamise 100-aasta juubelile. (1819. a.) Ma ütlesin midagi selletaolist, et tookordne keiser Aleksander oli ikka tõesti humanne valitseja, ta sundis oma keisritrooni toe, Balti aadli, alistuma selle seadusele.

Aga von Dehn hakkas minule seletama oma konarlikus maakeeles, et siin on lausa eksitus. Rüütelkonnale kujunes see seadus kasulikuks. Tema viis selle läbi omakasu pärast. Seda tagurliku aadli kiuste, kes oli härmiselt kitsarinnaline ning ei näinud oma kasu. Praegused eesti ajaloolased kahjuks ei tunne neid teoseid, mis temal Hallistes leiduvad.

Kutsus mind kirikumõisas. Seal lubas tutvustada paljude huvitavate raamatutege. Neid olevat seal õige ohtrasti.

Pärast olen sellele jutuajamisele korduvalt mõetlenud. Tuleb tõepoolest välja nii, et mustakuue mehel peale taevariigi teadmiste oli õige rohkesti ka maa - pealseid teadmisi. Ta oli tuttav isegi Marksi teostega.

Lõpetuseks.

Lõpetuseks.

Lõpetuseks

Need on mu mälestused ammumöödunud aegadest ja juba ammugi siit kaldalt lahkunud inimestest, ja nende kultuuritööst.

Kuid Karksi kihelkonna koolide ja kultuuri ajalugu ootab uurijat. Oleks eriti vajalik põhjalikult valgustada Jaan Jungi, Hendrik Anso, J. Rootsi, Jaan Kitzbergi, Saebelmannide, Rosenbergide, Tõrvandite ja paljude teiste seltskonnategelaste=kultuuritöötajate tegevust ning elu. Minul selliseid uurimisvõimalusi ei ole.

Lõpetan mälestusleheküljed roomlaste lausega:

"Feci quod potui, faciant meliora potentes."

Altkirja asemele

Paul Mitt

15

Kunagine Karksi Kõrgema Rahvakooli juhataja, nüüd, 47 aastat hiljem, loeb näärivanale salmi. S.t. loeb lapse-laps, vanaisa noogutab.

FK 324-9

Kasutatud allikad.

- I. "Eesti avalikud tegelased", -toim. R. Kleiss.
2. "Biograafiline leksikon". - Eesti heliloojad ja muusikamehed.
3. Riigi Teataja. 1919. a. ja 1920. a.
4. Kasvatus. 1919. ja 1920. a.
5. Eesti kooli ajalugu (Fr. Hollmanni seminar Tartus.) - K. Ruut.
6. Põõgle valla Maie kooli kroonika. - Koostaja Animägi.
7. Mälestusi Rõuge kihelkonnakoolist. (suulised). - R. Liiv.
8. Mälestused Saebelmannidest (M. Lukase tütre Elmingu mälestused.) - H. Hellermäe.
9. Mälestusi Liplapi Majapidamise koolist. - Endised Liplapi õpilased.
10. Maimu. Ajalooline jutustus. - A. Kitzberg.
- II. Mälestused õppipoisi ajast. - E. Anderson (pseud.).